

האם הקב"ה מקיים תורה ומצוות

הרב אביחיל גרינוולד

תפילין

בגמרא בברכות (ו' ע"א) נאמר:

אמר רבי אבין בר רב אדא אמר רבי יצחק: מנין שהקדוש ברוך הוא מניח תפילין¹ שנאמר נשבע ה' בימינו ובזרוע עזו; בימינו - זו תורה, שנאמר מימינו אש דת למו, ובזרוע עזו - אלו תפילין.

הרי לנו שהקב"ה מניח תפילין. עלינו להבין האם מצות תפילין יצאה מן הכלל ללמד על הכלל כולו, ואם כן הקב"ה מקיים את כל המצוות כולן, או שמא דוקא את מצות תפילין הוא מקיים? כמו כן עלינו להבין האם מקיים הוא את מצות תפילין כפשוטה, הרי אנו אומרים בתפילת שחרית "אין לו דמות הגוף ואינו גוף", אם כן על אלו אברים הקב"ה מניח את התפילין?

במדרש (שמות רבה משפטים ל) מצאנו כבר התייחסות מפורשת יותר:

ד"א ואלה המשפטים, הה"ד מגיד דבריו ליעקב אלו הדברות, חוקיו ומשפטיו לישראל אלו המשפטים לפי שאין מדותיו של הקדוש ברוך הוא כמדת בשר ודם, מדת בשר ודם מורה לאחרים לעשות והוא אינו עושה כלום והקב"ה אינו כן אלא מה שהוא עושה הוא אומר לישראל לעשות ולשמור, מעשה ברבן גמליאל ור' יהושע ור"א בן עזריה ור' עקיבא שהלכו לרומי ודרשו שם אין דרכיו של הקדוש ברוך הוא כבשר ודם שהוא גוזר גזירה והוא אומר לאחרים לעשות והוא אינו עושה כלום והקב"ה אינו כן...²

מפני שיבה תקום

גם הירושלמי במסכת ראש השנה (ז' ע"ב) אומר זאת מפורש:

בנהג שבעולם מלך בשר ודם גוזר גזירה, רצה מקיימה רצו אחרים מקיימים אותה, אבל הקב"ה אינו כן, אלא גוזר גזירה ומקיימה תחילה. מאי טעמא ושמרו

¹ סיפור נחמד מאתר 'זו שא': פעם אחת אמר רבי לוי יצחק מברדיטשוב: ריבוננו של עולם – מוכרח אתה למחול לעוונותיהם של ישראל. אם תשא חטאתם ותמחל להם – טוב ויפה. ואם לא – אגלה הסוד, שאתה משתמש חלילה בתפילין פסולות. שהרי בגמרא נאמר כי גם הקדוש ברוך הוא מניח תפילין, ובתוכן, מה כתוב? "וימי כַּעֲמֹד כְּיִשְׂרָאֵל גֹּי אֶחָד בְּאַרְצָי". פסוק זה עוסק בשבחם של ישראל, ואם לא תמחל לעוונות הרי שהפסוק אינו מתקיים, והתפילין שלך כביכול אינן כשרות.

² לקמן נביא את המשך דברי המדרש ביחס לשמירת השבת בידי הקב"ה.

את משמרתי אני ה' אני הוא ששימרתי מצותיה של תורה תחילה. אמר רבי סימון כתיב מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלהיך אני ה' אני הוא שקיימתי עמודת זקן תחילה.

הירושלמי מביא שני מקורות מהם הוא למד שהקב"ה מקיים את התורה, האחד הוא פסוק בויקרא (כב, ט): "וְשָׁמְרוּ אֶת מִשְׁמְרֹתַי וְלֹא יִשְׂאוּ עָלָיו חֲטָא וַיִּמְתּוּ בֹּ פִי תְחַלְּלוּ, אֲנִי ה' מְקַדְּשָׁם". פסוק זה אוסר על הכהנים לאכול תרומה בטומאת הגוף. הקב"ה מצווה על הכהנים לשמור מצוה זאת וקורא לה 'משמרתי', כלומר אף הוא שומר מצוה זאת. המקור השני גם הוא בויקרא (ט, לב): "מִפְּנֵי שִׁיבָה תִּקְוִים וְהִדְרַת פְּנֵי זָקֵן, וְיִרְאֵת מֵאֱלֹהֶיךָ אֲנִי ה' ". והיכן מצינו שקיים הקב"ה מצוה זאת? מסביר קרבן העדה: "אני הוא שקיימתי עמידת זקן תחלה. שהיה אברהם יושב ושכינה עומדת". והרי בפסוק נאמר: "ואברהם עודנו עומד!" מסביר קרבן העדה ש"הוא תיקון סופרים". מסיים קרבן העדה: "ואם מצוה זו דאית ביה ענוה גדולה קיים כל שכן שאר מצות". כלומר הקב"ה עומד מפני זקן ומאן ניהו! אברהם. גם במדרש (ויקרא רבה בחוקתי לה, ג) הובאה מצוה זו של עמידה מפני זקן כמצוה שהקב"ה מקיים:

אמר ר' אלעזר בנוהג שבעולם מלך בשר ודם גוזר גזירה אם רצה לקיימה הרי הוא מקיימה ואם לאו סוף שמקיימה על ידי אחרים אבל הקב"ה הוא אינו כן אלא גוזר גזירה הוא מקיימה תחלה הה"ד מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלהיך אני ה' אני הוא שקיימתי מצות עמידת זקן תחלה, אם בחקתי תלכו.

קושיה מ"שלא יאמר אדם לחבירו שמור לי בצד עבודה זרה פלונית"

לאור מה שלמדנו עד כה קשה מאוד להבין את דברי בעלי התוספות בפרשת בשלח. הגמרא במסכת סנהדרין (ס"ג ע"ב) אומרת:

דתניא: ושם אלהים אחרים לא תזכירו - שלא יאמר אדם לחבירו שמור לי בצד עבודה זרה פלונית.

מסביר רש"י: "שמור לי - המתן". ואם כן קשה כיצד הקב"ה מצווה את משה (שמות יד, ב): "דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּשְׁבוּ וַיַּחֲנוּ לִפְנֵי פִי הַחִירֹת בֵּין מִגְדֹל וּבֵין הַיָּם לִפְנֵי בַעַל צְפֹן נִכְחוּ תַחְנוּ עַל הַיָּם!" הרי בעל צפן הוא עבודה זרה וכיצד הקב"ה אומר לעם ישראל להמתין בצד עבודה זרה? הרי ראינו שהקב"ה מקיים את התורה?

ואכן בפירוש הדר זקנים לבעלי התוספות נשאר בצ"ע:

ואם תאמר היאך אמר להם שיחנו נגד עבודה זרה והא אמרינן אסור לאדם שיאמר לחבירו שמור לי בצד עבודה זרה פלונית? צ"ע.

ואולם שני פרשנים אחרים מתרצים את הקושיה. ר' חיים פלטיאל³ כותב:

תימה היאך אמר להם שיחנו על הים לפני בעל צפון והא אמרינן אסור לאדם לומר לחבירו שמור לי בצד עבודה זרה פלונית? יש לומר דווקא לאדם אבל לדברי הקב"ה אין להרהר שהרי גם מצינו שהקב"ה יושב ודן אפילו בשבת ואפילו בראש השנה ויום הכיפורים אף על פי שלישראל אסור.

ודעת זקנים מבעלי התוספות כותב:

תימה להרב רבי יהודה... ולי נראה דדוקא לאדם אבל להקב"ה לא שהרי מצינו שהקב"ה יושב ודן את כל העולם אפילו בשבת ואפילו בראש השנה ויום הכפורים אף על פי שלישראל אסור (וכה"ג כתב רש"י ז"ל ברי"ה (ל' ע"א) ד"ה א"י דאבני בליליא וכו' ה"מ בנין בנין בני אדם וכו' יע"ש). ועוד נ"ל דעדיין לא נתנה התורה אין לחוש אף על פי שכבר הוא כתובה ומונחת לפני הקדוש ברוך הוא.

בעלי התוספות מתרצים שני תירוצים עקרוניים. נתחיל עם התירוץ השני. הקב"ה לא מקיים את התורה כיון שהתורה טרם ניתנה. אנו עוסקים בשלבי היציאה ממצרים, עם ישראל טרם הגיע לסיני וקיבל את התורה. הרי הבריות בעצמם גם כן אינם שומרים עדיין את התורה ולכן גם הקב"ה לא מחויב לקיים את התורה. תירוץ זה צריך עיון, לאור דברי חז"ל במסכת יומא ובמדרשים שהאבות קיימו את התורה כולה עד שלא ניתנה, האם הקב"ה גרע מהאבות ולא מקיים את התורה טרם שניתנה.⁴

אולם תירוץ הראשון תמוה מאד. מסבירים בעלי התוספות שדוקא לאדם אסור לומר המתן לי בצד עבודה זרה ואילו לקב"ה מותר. והם מביאים הוכחה מכך שהקב"ה דן ביום טוב, ולעיתים אף בשבת, אף שאסרו זאת חכמים (עיין חושן משפט ה, א). בסוגריים הובאה הוכחה נוספת מבנין בית המקדש בלילה וביו"ט, לקמן נרחיב בהוכחה זו.

³ בירחון האוצר גיליון יט הרב דוד לוי מציג בבקאות מפליאה סתירה בין דברי ר' חיים פלטיאל עצמו בפירושו לבראשית לב, יב ולשמות יב, א. עיי"ש.

⁴ ואולם מפורסמות הוכחות שונות בראשונים ובאחרונים כנגד דברי חז"ל הללו. הראשון שבהם הוא רמב"ן התמה כיצד יעקב אבינו נשא שתי אחיות. ייתכן שהתירוץ השונים שם יתרצו אף את שאלתנו לגבי הקב"ה. נדגים בקצרה: בחסידות מסבירים כי כל מצוה מושכת על האדם שפע רוחני מסוים. כיון שעוד לא ניתנה תורה יכל יעקב אבינו מסיבתו הוא לישא שתי אחיות ולהוריד את הישפעי של שמירה מהמנעות מנשיאת שתי אחיות בצורה אחרת. כך גם הקב"ה משך לעולם את השפע של כל מצוה שלא קיים בצורתה הגשמית הרגילה בצורה אחרת. ואכמ"ל.

וצריך להבין הכיצד הקב"ה יכול לומר המתן לי בצד עבודה זרה: מדוע לקב"ה זה מותר, הרי ראינו שהוא שומר את משמרתו ומקיים את תורתו: מדוע לקב"ה מותר לדון בשבת הרי הקב"ה שומר את התורה?

כל עבודה זרה הכתובה בתורה מותר להזכיר שמה

תחילה נתרץ תרוץ מקומי ואחר כך נתרץ תירוץ עקרוניים. האור שמח לא מבין את דברי בעלי התוספות הנ"ל, שכן באותו דף במסכת סנהדרין מספרת הגמרא:

כי אתא עולא בת בקלנבו. אמר ליה רבא: והיכא בת מר? אמר ליה: בקלנבו. אמר ליה: והכתיב ושם אלהים אחרים לא תזכירו? אמר ליה: הכי אמר רבי יוחנן: כל עבודה זרה הכתובה בתורה מותר להזכיר שמה.

וכך נפסק אף ברמב"ם בהלכות עבודה זרה (פ"ה הי"א):

לא יאמר אדם לחבירו שמור לי בצד עבודת כוכבים פלונית וכיוצא בה, וכל עבודת כוכבים הכתובה בכתבי הקדש מותר להזכיר שמה כגון פעור ובל ונבו וגד וכיוצא בהן.

ולכן כותב האור שמח:

לכן אמר השם יתברך לפני בעל צפון נכחו תחנונו כו', אף על פי שאסור לאמר שמור לי בצד עו"ג כו', דכתוב בתורה מותר להזכיר, ויעוין תוספות עה"ת, ותמוהים.

עבודה זרה שכתובה בתורה מותר להזכיר את שמה. על ידי ציווי הקב"ה לעם ישראל להמתין בצד בעל צפון נמצא שבעל צפון מוזכר בתורה וממילא לנו ולקב"ה מותר להזכירו.

נחזור כעת לדברי בעלי התוספות. כתב ספר יראים (רמה): "ואמרינן בסנהדרין פ"ד מיתות כל עבודת כוכבים הכתובה בתורה מותר להזכיר וטעמא כיון שהזכיר נתבטלה". כלומר אם עבודה זרה הוזכרה בתורה על כרחך שנתבטלה וממילא מותר להזכירה. ולכן תמה האור שמח כיון שבעל צפון מוזכר בתורה על כרחך נתבטלה ומותר לנו להזכירו וממילא גם לקב"ה מותר להזכירו. נכון שבשעה שהקב"ה הזכירה טרם נתבטלה, אך כיון שהמחייב של הקב"ה הוא שמירת התורה שלנו ובתורה סוף כל סוף מוזכרת וממילא מותר לעם ישראל להזכירה אף הקב"ה מזכירה.

ייתכן ודעת בעלי התוספות היא שבזמן שהקב"ה הזכירה סוף סוף עדיין לא התבטלה בעל צפון וממילא כיצד הקב"ה מזכירה? ונסביר דבריהם.

כל הסיבה שבעל צפן מוזכרת כעת היא בגלל שבאותו הזמן שהקב"ה אומר למשה להמתין בצידה היא עדיין קיימת ולא נתבטלה וכפי שכותב שם רש"י: "הוא נשאר מכל אלהי מצרים, כדי להטעותן, שיאמרו קשה יראתן. ועליו פירש איוב משגיא לגוים ויאבדם". ממילא גם לדעת היראים הבינו בעלי התוספות שאסור להזכירה כי טרם בטלה. אלא שהקב"ה כעת מזכירה כדי לבטלה. פה מתקיים מעשה ביטולה. לבשר ודם אסור לומר המתן לי וכדו', אך פה הקב"ה אומר המתינו לי בצד עבודה זרה זו שעדיין קיימת כדי שנבטל אותה וממילא לקב"ה שבכוחו לבטלה הותר הדבר. זהו מעשה ביטול ולכן לקב"ה הותר.⁵

דבר זה גם מוכח מהראיה שהביאו מכך שהקב"ה דן ביום טוב ובשבת. האיסור לדון בשבת הוא גזירה דרבנן בביצה ל"ז שמא יכתוב, גזירה זאת לא שייכת אצל הקב"ה⁶ ולכן אינו שומרה והוא הדין לביטול עבודה זרה של בעל צפן.

מחלוקת בהבנת הירושלמי

כעת נתרץ את הקושיה מהירושלמי והבבלי באמצעות תירוץ עקרוני. בשו"ת גינת ורדים (יורה דעה כלל ד סימן ב) פשט מירושלמי ומהמדרש שראינו שאלה הלכתית:

אשר שאלת אי מחייבי לקום מקמי תלמיד חכם סגיא נהור דהא כיון דאינו מרגיש בזה לית ליה הידור או דלמא כיון דאיכא הידור וכבוד לעיני הרואים מיחייב לעשות לו כבוד זה?

כלומר: האם יש לעמוד מפני תלמיד חכם עיור מפני הרואים או שמא כיון שהוא עצמו לא רואה ולא חש בזה אין טעם לעמוד? ובתוך דבריו כותב:

...עוד יש להביא ראיה לזה דאמרינן בגמרא כל בי עשרה שכונה קדמה ואתיא ואמרינן תו בירושלמי פ"ג דבכורים בפסוק זה דמפני שיבה תקום כו' אני ה' אני שקיימתי מצות עמידת זקן תחלה שאמרו בגמרא שכביכול הקדוש ברוך הוא מקיים את התורה ואם כן ניליף הידור וחיוב דכיבוד להדיוט מהידור שעושה כביכול קב"ה והקב"ה מהדר פניהם של תלמידי חכמים הבאים לתפלה או לעסוק בתורה לקום מפניהן ולהדרן אף על פי שהם אינם מרגישים בזה לראות ההידור והכיבוד שעושה להם הקדוש ברוך הוא אם כן מינה נשמע דכיבוד והידור דמייחייבי אגן הוה דכותיה אף על פי שאין התלמיד חכם רואה ויודע כלום.

⁵ ועיין ליקוטי שיחות לאדמו"ר מחב"ד כרך כג עמוד 166.

⁶ יש לדון אם הקב"ה שומר גם מצוות, גזרות ותקנות דרבנן או רק מצוות דאורייתא

מכך ששכינה מקדימה ובאה לאותו מקום בו נמצאים עשרה, אף על פי שהם אינם חשים בכך, והקב"ה עמד מפני אברהם, רוצה הוא להוכיח שיש חובת עמידה.

ואולם הרב חיד"א בספרו ברכי יוסף (יורה דעה רמז, ב) חולק על הוכחה זו:

רק שראיתי להרב גנת ורדים בסוף תשובתו שהביא ראיה מהירושלמי דפ"ג דבכורים... ואינה ראיה כלל, דפירוש הירושלמי הוא **שכביכול** עמד מפני אברהם אבינו, כמ"ש הרב יפה מראה. ומה שצירף לזה שם הרב גנת ורדים דעשרה קדמה שכונתא ואתיא, **לא שמה מתיא כלל**.

ובספר בחיים שאל (ח"א עא, ב) הוסיף:

ואם כן שאני אברהם אבינו, אחד היה אברהם שהקנה השמים והארץ להקב"ה ונברא העולם בשבילו. ועוד **כביכול הוא מרוב ענותנותו עשה זה**, אבל אנחנו כו' מי זה אמר כו'.

הברכי יוסף חולק עקרונית על הגינת ורדים. לדעתו זו אגדה ואין ללמוד ממנה. כוונתה שכביכול הקב"ה עמד, ואברהם היה ראוי לכך בשל מעלתו, אבל ודאי שלא עמד באמת הקב"ה מפניו ואין להוכיח מן הירושלמי דבר. כך גם ביחס לשכינה שמקדימה לעשרה שמתכנסין אין הכוונה לעמידה מפני תלמיד חכם. לדעת החיד"א הקב"ה לא מקיים את התורה כפשטה. הקב"ה מכבד את אברהם מענוותנותו ועומד כביכול, ולא באמת, לכבודו, אך לא נאמר כאן שהוא מקיים את התורה.

מחלוקת בהבנת ה**שבילי**

הרשב"א על הגמרא בברכות שראינו מביא את הסבר ר' האי גאון:

ולענין מה שאמרו הקדוש ברוך הוא מניח תפילין, פירש רב האי גאון ז"ל זה לשונו הכי פירשו רבנן שהראה הקדוש ברוך הוא למשה קשר תפילין והנחת תפילין ולימדו במראית העין כדרך שלמדו מעשה המשכן שנאמר ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ככל אשר אתה מראה בהר, וכן לענין מה שאמרו שנתעטף הקדוש ב"ה כשליח צבור שיורד לפני התיבה ולמד את משה בפרשת ויעבור ה' על פניו ויקרא וכן הוא אומר אני אעביר כל טובי על פניך וגו' ועל אותה שעה אמרו מנין שהקב"ה מתפלל... עד כאן לשון רב האי גאון ז"ל.

כלומר לרב האי אין הכוונה שהקב"ה באמת מקיים את מצות תפילין אלא שהראה למשה כיצד עלינו לקיים המצווה ולהניח תפילין בצורה נכונה, ואולי הוא מה שאנו אומרים בפיוט "אנעים זמירות" - "קשר תפילין הראה לעניו".

נצרף כאן את הסבר הריטב"א:

ויש מפרשים שיש לפניו כדמות צורה שיש עליה תפילין שנאמר "נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו. ויש מפרשים שעל שר הפנים נאמר ששמו כשם רבו.

אולם רשב"א מקשה עליו מהמשך הגמרא בברכות:

אמר ליה רב נחמן בר יצחק לרב חייא בר אבין: הני תפילין דמרי עלמא מה כתיב בהו? אמר ליה: ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. ומי משתבח קודשא בריך הוא בשבחייהו דישראל? - אין, דכתיב: את ה' האמרת היום (וכתיב) וה' האמירך היום. אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם; אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, שנאמר: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, שנאמר: ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי: תינח בחד ביתא, בשאר בתי מאי? אמר ליה: כי מי גוי גדול ומי גוי גדול אשריך ישראל או הנסה אלהים ולתתך עליון. אי הכי נפשי להו טובי בתי! אלא: כי מי גוי גדול ומי גוי גדול דדמיין להדדי - בחד ביתא, אשריך ישראל ומי כעמך ישראל בחד ביתא, או הנסה אלהים - בחד ביתא, ולתתך עליון - בחד ביתא.

הגמרא דנה מה כתוב בתפילין של הקב"ה. מקשה רשב"א:

ומיהו מאי דקאמרי תפלי דקודשא בריך הוא מאי כתיב בהו, קשיא טובא לפירוש זה בעיני? ויש לשאר החכמים ענין אחר נעלם בזה והאלהים יראנו איזה הדרך ישכון אור.

אם הקב"ה רק הראה למשה כיצד עלינו להניח את התפילין שלנו, מה פשר שאלת הגמרא מה כתוב בתפילין של הקב"ה הרי אין הוא באמת מניח אלא הראה למשה כיצד על משה להניח את תפיליו של משה.

אין כאן לפי ר' האי גאון איזו השתבחות של הקב"ה בקשר שלנו איתו אלא בסך הכל הלכה יבשה של הנחת תפילין. על כן אומר רשב"א שכוונת הגמרא שאכן הקב"ה מניח תפילין.⁷

⁷ ייתכן ורב האי יסביר זאת על ידי תירוץ שאלה אחרת: מדוע דוקא מצוה זאת ראה לנכון הקב"ה להסביר ולהדגים למשה רבינו? מה הקושי המיוחד בה? ייתכן והקב"ה בחר במצוה זאת בגלל משמעותה החשובה (כפי שנרחיב לקמן לשיטת רשב"א) ולכן הקב"ה מדגים דוקא אותה למשה. בהדגמה זאת

הרי לפנינו מחלוקת ראשונים בהבנת הגמרא האם אכן הקב"ה מקיים את התורה כפשוטה או לא.

ובאמת גם בעלי התוספות שם בפרשת בשלח הביאו שני תרוצים. אמנם לפי תירוץ ראשון תרצו שהקב"ה אינו מקיים את התורה, אך לתרוצם השני הוא אכן מקיים את התורה אלא שהיא טרם ניתנה.

יש להעיר שהגמרא בברכות לא מדברת על כל התורה אלא על מצות תפילין אלא שראיתי שהביאו מהעיניים למשפט (ברכות ע' תקעג) שדייק מלשון הגמרא שהיה ברור לה שהקב"ה מקיים מצות תפילין, כמו את שאר המצוות, אלא שהגמרא חיפשה מקור בפסוק לגבי מצות תפילין.

כמו כן טרם הסברנו כיצד הקב"ה מקיים מצות תפילין ומה פשר הדבר?

הנחת תפילין בידי הקב"ה - הסבר

הרשב"א סיים "ויש לשאר החכמים ענין אחר נעלם בזה והאלהים יראנו איזה הדרך ישכון אור". כתב ולא באר, אולם במקום אחר, בחידושי אגדות, מסביר רשב"א:⁸

יש בהגדה זו סוד נשגב, גם הנגלה נאהב חמוד כזהב, ותחלה אעירך על כוונת התפילין שצונו יתברך בהנחתן לפי פשטן של דברים, מלבד מה שנרמז בהן לבעלי החכמה, ומכאן תבין התפילין שהקב"ה מניח. דע כי התפילין קראן הכתוב טוטפות, ולשון טוטפת תכשיט ועדי המונח לתפארת... ונצטוינו להניח בזרוע כנגד הלב לשתי כוונות, האחת לרמוז על היות אהבת ה' ויחודו וזכרון מופתיו כחותם על זרוענו, והשניה, להורות כי ראשית השכל ושרשו שהוא בלב מאתו יתברך, ושהוא יתברך יסוד הכל וממנו ישאבו כל השכלים, שהוא שורש הכל. ושל ראש לכוונות האלו גם כן, להיות יתברך תפארתנו, ולעטר מצותיו ויחודו עטרת לראשנו בעליון המקומות, ומקום שהמוח רופס, לרמוז שהמוח שהוא מקום קיבול השכל ושהוא מתפשט אליו מן הלב מאתו יתברך, ושהוא שורש להתחלה ולהתפשטות... ומעתה התבונן שהוא יתברך אחד וייחדנו לו, כדכתיב דודי לי ואני לו, וכתיב ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, רצונו לומר גוי אחד מיוחד למיוחד. ונתנו עליון לתהלה לשם ולתפארת, דכתיב ולתתך עליון על כל הגויים

הקב"ה כביכול מדגים על ידי תפילין משלו. על אותו משקל של התפילין של בני ישראל. כלומר הקב"ה אינו מקיים את התורה ואינו מניח תפילין אלא כיון שהזיקק להדגים למשה הנחת תפילין, הוא כביכול 'מייצר' לעצמו תפילין שיביעו את רעיון ומהות התפילין (אלא שבכיוון ההפוך ממנו אלינו ולא מאיתנו אליו כתפילין רגילות) ועל ידם הוא מדגים, אך אין כל הוכחה שהוא מקיים את התורה.
⁸ עיין גם מהרש"א, גר"א, נחלת יעקב, פני יהושע, תורת חיים, בן יהוידע.

אשר עשה לתהלה ולשם ולתפארת. והעיד שאנו ראשית המחשבה בבריאת העולם, דכתיב קדש ישראל לה' ראשית תבואתו. ושהוא יתברך מעיד בנו שהוא משתבח בעולמו כאשר אנו דבקים בעבודתו, כדכתיב את ה' האמרת היום וה' האמירך היום וגו', וכתיב ישראל אשר בך אתפאר, והוא יתברך מעיד ששורש המחשבה בבריאת העולם היותנו בעולם, דכתיב שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך, מורה ליחדנו ולקרבתנו אליו, ושהתחלה היתה בנו, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל מחשבתן של ישראל קדמה לכל, וכן ההתפשטות מחמתינו, דכתיב אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי, ועל כן אמרו שמניח יתברך תפילין של יד ושל ראש... כוונת כל המאמר לומר שה' יתברך זכרון ישראל לפניו ותמיד עיני השם עליהם מתעלה מתוך מה שהם מעלים אותו יתברך, ושהתחלה וההתפשטות בבריאה מהם ובהם... ואלו הן תפילין של יד ושל ראש שהוא יתברך מניח, תפילין של יד הכוונה על הדביקות בייחוד וכוונת ההתחלה בבריאה בהם, ושבראש להיותם עליון להתפאר בהם, ושהעולם מתברך בהם...

הקב"ה דן ביום טוב - ראש השנה ויום הכיפורים

נעסוק כעת בשאלות שונות שהקשו ראשונים ואחרונים לאור ההנחה שהקב"ה מקיים את התורה.⁹

⁹ נביא כאן מספר מקורות קצרים מהם ניתן ללמוד שהקב"ה מקיים את התורה, מקורות רחבים שיש לישא וליתן בהם יובאו בהמשך בגוף המאמר. **גמילות חסדים** - רבים ציטטו את הגמרא בסוטה (י"ד ע"א) כמקור לכך שהקב"ה שומר תורה ומצוות: "ואמר רבי חמא ברבי חנינא, מאי דכתיב: אחרי ה' אלהיכם תלכו? וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה? והלא כבר נאמר: כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא! אלא להלך אחר מדותיו של הקדוש ברוך הוא, מה הוא מלביש ערומים, דכתיב ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, אף אתה הלבש ערומים; הקדוש ברוך הוא ביקר חולים, דכתיב וירא אליו ה' באלוני ממרא, אף אתה בקר חולים; הקדוש ברוך הוא ניחם אבלים, דכתיב ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו, אף אתה נחם אבלים; הקדוש ברוך הוא קבר מתים, דכתיב ויקבר אותו בגיא, אף אתה קבור מתים". אולם לעני"ד קשה להביא הוכחה מגמרא זו משום שלא ברור אם הקב"ה מקיים מצוות חסד אלו כקיום של מצות חסד דאורייתא או משום שזו היא דרכו ומידתו לגמול חסדים. **תפילה** - ברכות ז' ע"א: "אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: מנין שהקדוש ברוך הוא מתפלל? שנאמר והביאותים אל הר קדשי ושמתים בבית תפילתי, תפלתם לא נאמר אלא תפילתי, מכאן שהקדוש ברוך הוא מתפלל". **לשון הרע** - תנא דבי אליהו אליהו רבה (יח): "ויאמר ה' אל יהושע קום לך וגוי חטא ישראל וגו', אמר לפניו, רבונו של עולם אמור לי אותו אדם שעשה כאותן מעשים, אמר לו, מה יהושע, וכי אני [אדבר] היום לשון הרע, אתה לך ותעמיד שנים עשר שבטי ישראל והשליך עליהן חבלים וגורלות, והוציא מהן אותו אדם שעשה כאותן מעשים". **טלית** - בספר תורת חיים (בבא קמא נ"ט ע"ב) כתב: "וידוע נמי כי גם הוא יתברך מתעטף טלית של ציצית כדאיתא בפרק קמא דראש השנה ויעבור ה' על פניו ויקרא אמר רבי יוחנן מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח ציבור".

ראשית נעסוק בהוכחה שהביאו בעלי התוספות מכך שהקב"ה דן ביום טוב, ולעיתים אף בשבת. הסברנו שזו גזירה דרבנן שלא שייכת אצל הקב"ה,¹⁰ נביא דברים נוספים.¹¹

מפורסמים דברי סגורון של ישראל, ר' לוי יצחק מברדיצ'ב, בהקשר זה:¹²

אמר פעם אחת בראש השנה: ריבונו של עולם! אם תכתוב את עמך ישראל בספרן של צדיקים הרי טוב, אין כאן חילול יום טוב שפיקוח נפש דוחה אפילו שבת החמורה. ואם אין כן בדעתך ח"ו - אומר אני לוי יצחק הרב מברדיטשוב שאסור לך על פי התורה לכתוב ביום טוב.

הרב יעקב ישראל סטל (המעין, תשרי תשע"ד) במאמרו המרתק מראה שכבר ר' אלעזר הקליר עורר נקודה זאת:

יְהִי אֵם שֶׁפֶט / יְצַדִּיק עִם זֹו בְּמִשְׁפָּט / כִּי אֵין שְׁפוֹט בְּשֶׁבֶת

כְּעֶרְכָּךְ דִּינִים / תְּצַדִּיק מִדִּינִים / כִּי אֵין דִּין בְּשֶׁבֶת

לְבַל בּוֹא חֲשָׁבוֹן / חֵאט וְכָל עֲוֹן / כִּי אֵין לְשְׁפוֹט בְּשֶׁבֶת

מְעִילוֹת יְכַפְּרוּ / זְדוֹנוֹת יוֹפְרוּ / בְּשֶׁבֶתוֹן וְשֶׁבֶת

נֶאֱקָ אַעֲתִיר / וְתַחַן אַכְתִּיר / בְּכַתֵּר שֶׁבֶת

סוֹטֵן אֵם הֶרְתִּיק / סִיחוּ תִשְׁתִּיק / כִּי אֵין לְהֶרְבוֹת סִיחַ בְּשֶׁבֶת

עֲמִים תִּשְׁכַּח / וְעֲמָדָ בַל יוֹכַח / כִּי אֵין לְהוֹכִיחַ בְּשֶׁבֶת.

בנין המקדש ביום טוב ובליילה

בדברי בעלי התוספות הנ"ל הובאה בסוגריים הוכחה נוספת מבנין בית המקדש.

¹⁰ כבר הערנו שיש לדון אם הקב"ה שומר גם דברי חכמים. בספר מרכבת המשנה על המכילתא לר' דוד משה אברהם אשכנזי הביא שרב אחאי נשאל בשאלות על ידי מין אחד כיצד הקב"ה בורא ונוטל נשמות ל"ע בשבת. ורב האי דן רק מצד ההוצאה מרשות העליונים לתחתונים והפוך. ותמה מרכבת המשנה מדוע לא דן מצד מלאכת נטילת נשמה עצמה. ועל כך משיב הוא "ואפשר שהמיתה היא על ידי מלאך המוות שאינו בגדר השביתה דלא ניתנה התורה למלאכי השרת. ואף שהיא על ידי ציווי יתברך אמירה [למלאך] אינה אלא שבות וגזרה דרבנן וזה לא שיק אצלו יתברך". עיי"ש שממשיך ודן לגבי הצדיקים שלכאורה הקב"ה בעצמו נוטל נשמתם בנשיקה ומסיים שאפשר שזו מלאכה שאין צריך לגופה.

¹¹ עיין צ"ח (ראש השנה כ"ז ע"ב) שכתב: "ולפי זה אני מקשה על הבית דין של מעלה איך דנין ביום טוב של ראש השנה, הא לדידהו בין לרש"י ובין לר"ת אסור דהא בדידהו שייך שמא יכתוב דברי המזכין ודברי המחייבין וגם איכא דעדיף מינייהו דהא איכא קודשא ברוך הוא... אבל הקב"ה יכול לדון בין לפירש"י ובין לר"ת, לר"ת מותר בדליכא דעדיף, והרי קב"ה ליכא דעדיף מיניה, ולרש"י אף דאסור אף דליכא דעדיף מכל מקום הרי הטעם שמא יכתבו דברי המזכין ודברי המחייבין, וזה שייך ברבים שיושבים לדין, אבל הקדוש ברוך הוא דן יחיד...". יש לדון בדבריו דלכאורה כל עיסוקינו הוא רק האם הקב"ה משמר את התורה ואילו לגבי המלאכים ובית דין של מעלה לא ניתנה התורה למלאכי השרת.
¹² בספרים גירסאות שונות ודיונים האם דוקא לגבי ראש השנה שחל בשבת או כל ראש השנה.

הגמרא בראש השנה (ל' ע"א) מביאה את תקנות רבן יוחנן בן זכאי, ביניהן התקנה "ושיהא יום הנף כולו אסור". יום הנפת העומר, דהיינו ט"ז בניסן, אסור באכילת חדש. מסבירה הגמרא:

מאי טעמא? מהרה יבנה בית המקדש, ויאמרו: אשתקד מי לא אכלנו בהאיר מזרח - עכשיו נמי ניכול. ולא ידעי דאשתקד לא הוה עומר - האיר מזרח התיר, השתא דאיכא עומר - עומר מתיר.

כשיש מקדש מקריבים את העומר ביום ט"ז ומהקרבה אוכלים מהתבואה החדשה. כשאין מקדש אזי מתחילת יום ט"ז מותר לאכול מהתבואה החדשה. אולם ישנה סכנה שאם יאכלו כבר כיום ט"ז בניסן מהתבואה החדשה אזי גם כשייבנה המקדש יאכלו ממנה ולא יזכרו שכשיש מקדש צריך להקריב עומר כדי להתיר את החדש. לכן תיקן רבן יוחנן בן זכאי שיום ט"ז אסור באכילת חדש. הגמרא דנה באיזה התרחשות אירועים יש לחוש לדבר זה:

דמיבני אימת? אילימא דאיבני בשיתסר - הרי האיר מזרח התיר. אלא דאיבני בחמיסר - מחצות היום ולהלן לשתרי, דהא תנן: הרחוקין מותרין מחצות היום ולהלן, לפי שאין בית דין מתעצלים בו?

אם יבנה המקדש רק בט"ז ניסן הרי שמהזריחה כבר הותר החדש. ואם נבנה בט"ו אזי עד חצות של ט"ז כבר יספיקו להקריב את העומר ומדוע לאסור את כל יום ט"ז? עונה הגמרא:

לא נצרכא, דאיבני בחמיסר סמוך לשקיעת החמה. אי נמי - דאיבני בליליא.

שמא ייבנה המקדש בזמן כזה שלא יספיקו להתכונן והבאת קורבן העומר תתאחר אחר חצות היום. דבר זה יקרה באם ייבנה המקדש ביום ט"ו לקראת ערב או ליל ט"ז. בתוך דיון הגמרא אנו רואים שהגמרא מתחשבת באפשרויות שהמקדש ייבנה ביום טוב, דהיינו ט"ו, או בלילה, ליל ט"ז. וכבר רש"י עורר את השאלה:

ואם תאמר: היכי משכחת לה דאיבני בחמיסר ביום טוב, ודאיבני בליליא, והא קיימא לן במסכת שבועות דאין בנין בית המקדש לא ביום טוב ולא בלילה? הני מילי בנין בידי אדם, אבל בנין העתיד לבא - בידי שמים הוא.

מסביר רש"י שבית המקדש לעת"ל ייבנה בידי הקב"ה ולכן לא חלות עליו הגבלות הזמן הללו. מפה הוכיחו בעלי התוספות שהקב"ה לא מקיים תורה ומצוות.

גם ראב"ן שם כתב זאת מפורש :

מהרה יבנה בית המקדש כלומר לפי שעה יהיה בנוי כהרף עין לפי שהקב"ה בעצמו יבנהו, כאשר דרשו חכמים "שלם ישלם המבעיר את הבערה" אמר הקב"ה עלי לשלם את הבערה שהבערתי, אני הצתי אש בציון... ואני עתיד לבנותה באש... והא דאמר אין בנין בית המקדש דוחה יום טוב ואין בנין בית המקדש בלילה? היינו בבנין בשר ודם שיש לו לשמור גזירותיו ומצותיו של הקב"ה, אבל הקב"ה הוא ציוה ולא מצווה.

ניתן לתרץ מקור זה על ידי דברי רש"י בעצמו בסוגיה המקבילה במסכת סוכה (מ"א ע"א):

ואי קשיא דבלילה אינו נבנה דקיימא לן בשבועות דאין בנין בית המקדש בלילה, דכתיב וביום הקים ולא בחמיסר שהוא יום טוב, דקיימא לן בשבועות דאין בנין בית המקדש דוחה יום טוב! הני מילי - בנין הבנוי בידי אדם, אבל מקדש העתיד שאנו מצפין בנוי ומשוכלל הוא יגלה ויבא משמים, שנאמר מקדש ה' כוננו ידיך.

כלומר מקדש העתיד לא ייבנה פה למטה (או למעלה) בידי הקב"ה אלא ייגלה כבר בנוי, משוכלל ומוכן.¹³

תירוץ זה יתרץ קושיה נוספת שהקשה בספר מרגניתא דר"מ (ב"ב ג). הרי נפסק להלכה בהלכות בית הכנסת (אורח חיים קנב):

אין סותרים בית הכנסת כדי לבנות בית הכנסת אחר, שמא יארע להם אונס שלא יבנו האחר; אלא בונים אחר תחלה, ואחר כך סותרים הישן (ואפילו לא רצו לסתור רק מחיצה א' להרחיבו, נמי דינא הכי). והני מילי, שהיה הראשון חזק; אבל אם חרבו יסודותיו או נטו כותליו ליפול, סותרים אותו מיד ומתחילין לבנות במהרה ביום ובלילה, שמא תדחק השעה וישאר חרוב.

אם כן כיצד הקב"ה הרס הקב"ה את בית המקדש בטרם בנה את החדש?¹⁴

¹³ על פי דברי רש"י הללו באר חתם סופר: "דאיבני בליליא אי נמי סמוך לשקיעת החמה. מ"ש רש"י דירד מלמעלה בנוי ומשוכלל צ"ע עכ"פ מלאכת בנין הוא המבוי אהל בנוי ומעמידו על הארץ חייב משום בונה ולמעלה שובתי שבת וי"ט ע"כ נלע"ד עפ"י מ"ש תוספות שבת צ"ה ע"א ד"ה והרודה וכו' דבונה מותר משום מתוך ע"ש וכתבתי שם הא דאמר"י אין בנין בהמ"ק דוחה י"ט היינו משום דלא הותר אלא נטיית אהל אבל בבנין ממש איכא כמה וכמה מלאכות טיחת הטיט וסידר האבנים ומכה בפטיש ע"י שבת ע"ה ע"ב ופירש"י ותוספות גבי חביתא ותנורא ע"ש וא"כ הכא שאינו אלא נטיית האהל שהרי הבנין משוכלל למעלה ואינו אלא משום נטיית האהל ולמאן דאית ל' מתוך שרי ולבי"ש ור"ע ולרבה אליבא דב"ה דלית להו מתוך וא"נ לשיטת תוספות פסחים ה' ע"ב דצורך מצוה לא הוה צורך קצת לא אמרי' מתוך א"כ י"ל בהא פליגי הני לישני אי איבני בלילא או ביי"ט".

¹⁴ באחרונים תרצו מדברי השולחן ערוך עצמו בסעיף זה, שכן בית כנסת שהתחיל ליפול צריך לסותרו וכך עלה עם בית המקדש.

לאור דברי רש"י כאן נתרץ גם שאלה זאת ונאמר שהמקדש השלישי כבר בנוי והורדתו למטה מתעכבת רק בשל מעשינו.

הקב"ה שומר שבת

נהיה כנים ונודה שהתירוץ לא הושלם, שכן אף אם הקב"ה לא בונה בשבת אבל הורדתו משמים לארץ לכאורה כמוה כטלטול?
שאלה מעין זו נשאל כבר ר' עקיבא לגבי ירידת גשמים (בראשית רבה יא, ה):

טורנוסרופוס הרשע שאל את רבי עקיבא, אמר מה יום מיומים, אמר ליה ומה גבר מן גוברין, אמר מה אמרית לך, ומה אמרת לי, א"ל אמרת לי מה יום מיומים, מאי שנא יומא דשבתא מכל יומא, ואמרית לך ומן גבר מגוברין, מאי שנא טורנוסרופוס מכל גוברין, א"ל שרצה המלך לכבדני, א"ל אף זו שרצה הקדוש ברוך הוא לכבדה, א"ל מנאן את מודע לי, א"ל הרי נהר סמבטיון יוכיח שמושך אבנים כל ימות השבת, ובשבת הוא נח, א"ל לנגדא את נגיד לי, אתמהא. א"ל והרי המעלה את המת בזכורו יוכיח, שהוא עולה כל ימות השבת ובשבת אינו עולה וההוא גברא ליהוי בדק באבוהו, חד זמן צריך ובדק באבוהו וסלק כל יומא דשבתא, ובשבתא לא סלק, בחד שבתא אסקיה א"ל אבא מן דמיתת איתעבדית יהודי, אתמהא, מפני מה עלית כל ימות השבת ושבת לא עלית, א"ל כל מי שאינו משמר את השבת אצלכם ברצונו, כאן הוא משמר אותו בעל כרחו, א"ל וכי עמל יש לכם שאתם עמלים כל ימות השבת, ובשבת אתם נוחין, א"ל כל ימות השבת אנו נידונין ובשבת אנו נוחין.

ר' עביא מוכיח לטורנוסרופוס הן מנהר סמבטיון והן מאביו של טורנוסרופוס עצמו ששבת הוא יום מיוחד והבריאה שובתת. משכך תוקפו טורנוסרופוס ושואל:

חזר אצל ר"ע, א"ל אם כדבריך שהקב"ה מכבד את השבת אל ישב בה רוחות, אל יוריד בה גשמים, אל יצמיח בה עשב, א"ל תיפח רוחיה דההוא גברא אמשול לך משל לשנים שהיו דרין בחצר אחת אם אין זה נותן עירוב וזה נותן עירוב, שמא מותרין לטלטל בחצר, אבל אם היה אחד דר בחצר הרי הוא מותר בכל החצר כולה אף כאן הקדוש ברוך הוא לפי שאין רשות אחרת עמו וכל העולם כולו שלו מותר בכל עולם כולו, ולא עוד אלא שהרי אוכלי המן מעדין עליו, שכל ימות השבת היה יורד, ובשבת לא היה יורד.

מדרש דומה נוסף מופיע בשמות רבה (משפטים ל). גם במדרש זה מפורש שהקב"ה שומר את כל התורה, כמו בירושלמי לעיל:

ד"א ואלה המשפטים, הה"ד מגיד דבריו ליעקב אלו הדברות, חוקיו ומשפטיו לישראל אלו המשפטים לפי שאין מדותיו של הקדוש ברוך הוא כמדת בשר ודם, מדת בשר ודם מורה לאחרים לעשות והוא אינו עושה כלום והקב"ה אינו כן אלא מה שהוא עושה הוא אומר לישראל לעשות ולשמור, מעשה ברבן גמליאל ור' יהושע ור"א בן עזריה ור' עקיבא שהלכו לרומי ודרשו שם אין דרכיו של הקדוש ברוך הוא כבשר ודם שהוא גוזר גזירה והוא אומר לאחרים לעשות והוא אינו עושה כלום והקב"ה אינו כן, היה שם מין אחד אחר שיצאו אמר להם אין דבריכם אלא כזב לא אמרתם אלהים אומר ועושה למה אינו משמר את השבת? אמרו לו רשע שבעולם אין אדם רשאי לטלטל בתוך חצירו בשבת! א"ל הן. אמרו לו העליונים והתחתונים חצירו של הקדוש ברוך הוא שנאמר מלא כל הארץ כבודו ואפילו אדם עובר עבירה אינו מטלטל מלא קומתו א"ל הן, אמרו לו כתיב (ירמיה כג) הלא את השמים ואת הארץ אני מלא...¹⁵

שני המדרשים מתרצים באותה צורה, הבריאה כולה היא חצרו של הקב"ה, ובתוך חצרו אדם רשאי לטלטל. אולם תירוץ זה מתרץ רק את השאלה מטלטול ולא מתרץ את השאלה על השקיה והצמחה בשבת:¹⁶

¹⁵ בהקשר זה נביא את דברי חתם סופר בשו"ת (ו, ליקוטים צח): "ובחינושי תורה אמרתי אהא דכתיב בפי' כי תשא הנה מקום אתי ונצבת לי על הצור וכו' ופירש"י הנה מקום אתי שהקב"ה מקומו של עולם ואין העולם מקומו והנה אמת נכון הדבר אבל מה צורך להזכירו פה אלא דהרי מצינו דשאל האל מינא האיך הקדוש ברוך הוא מוריד גשמים בשבת ומוציא מרשות לרשות והשיב לו כולה עלמא רשות יחידו של עולם הוא ואין בא מרשות לרשות, ואמנם הכא קשי' דיום כריתות ברית י"ג מידות זה היה ביום הכפורים ואמר ונתתיך בנקרת הצור וגו' עד עברי ונתדמה הדבר כאילו המרכבה הקדושה עובר בשטח הארץ וראית את אחורי ופני וכו' וקיי"ל יש עירוב והוצאה וה"ה תחומין ביה"כ ותחומין לא תלי' ברשות וק' כנ"ל אעפ"י שכל העולם רשותו של הקדוש ברוך הוא היא מ"מ אל יצא איש ממקומו של עצמו ואיך עבר ע"כ הקדים הנה מקום אתי דלא שייך תחומין אלא למי שמתקומם במקום והוזהר שלא יצא איש ממקומו אבל הקדוש ברוך הוא הוא מקומו של עולם ואינו מתקומם במקום ולא שייך שאל יצא איש ממקומו ביום השביעי על כן הוצרך להקדים הנה מקום אתי".

¹⁶ ייתכן והמדרש מתייחס דוקא למלאכת ההוצאה בשל המיוחדות שבה. בשל מיוחדות זו גם מסכת שבת פותחת דוקא במלאכה זו, וכפי שמסביר מהר"ל בחידושי אגדות תחילת מסכת שבת: "ועוד נראה משום דעל ידי איסור הוצאה יש שבייתה לגמרי כאשר שובת ואין מוציא כלים מרשות לרשות דהא אין איסור עירוב והוצאה ליום טוב, והתנא התחיל דבריו במה שהוא עיקר שביית שבת דהיינו ארבע יציאות לשבת. וראיה לזה כי בפרק כלל גדול שנה בסיפא המוציא מרשות לרשות, והיינו כי המלאכה שעל ידו יש שבייתה לגמרי ראוי לשנות בסוף, כלומר שיש לו לשבות בכל מלאכות אף בהוצאה ואז הוא שבת לגמרי. ופירוש זה ברור". על ידי שמירת מלאכת הוצאה יש שבייתה גמורה בשבת, וממילא ביו"ט שבו בין כה וכה ישנן מלאכות המותרות ואין שבייתה גמורה, גם הוצאה מותרת.

אולי ניתן להסביר שהמדרש לוקח כדוגמה את מלאכת הוצאה שממנה הקב"ה לא שובת כי אינה שייכת אצלו, והיא דוגמה ליתר המלאכות. כשם שמלאכת הוצאה, שהיא הסמל והימכה בפטישי לשבייתה בשבת, אינה שייכת אצלו כי הכל רשותו, כך גם שבייתה משאר מלאכות אין לה משמעות ביחס אליו משום שעבורו יתברך אין כאן מלאכה ויצירה כלל.

ואכן בספר מדרש הגדול ממשך וכותב: ¹⁷

ולא ראית שמדליקין את הנרות מערב שבת והולכין ודולקין כל השבת, ומניחין בשר על האש מער"ש והולך ומתבשל כל השבת מאליו, כך הקב"ה ברא את הכל בששת ימי בראשית וטבעו לעשות כל אחד ואחד לפי מה שהוא מאליו.

כלומר הטבע הולך ופועל מאליו ולא הקב"ה, כביכול, הוא המוריד גשם¹⁸. תשובה דומה משיב ר' צדוק בספרו פרי צדיק (קדושת שבת מאמר ב), אם כי לפירושו הטבע נמסר בידינו ולא מאליו הוא הולך:

וכבר שאל אותו מין מה שה' יתברך מוריד גשמים בשבת. והתשובה בזה במדרש לפי שהכל אצלו רשות היחיד הוא דחיה בקש לאותו מין כפי שאלתו ועדיין לא יתיישב הורדת גשמים על גבי הצמחים והם צומחים על ידי זה ומצמיח בשבת. אבל האמת דבשבת הקדוש ברוך הוא הוא רק במלאכתו בששת ימי בראשית שזה נקרא מלאכה ידיה. ומשנברא אדם מסר הכל בידו וכל מה שנפעל בעולם אחר שנברא הוא מעשה ידיהם של צדיקים. ואף הגשמים היורדים מה' כמבואר בכתובות מעשה ידיהם של צדיקים מי מגיד הרקיע ומאי ניהו מטר. ואף על פי שמפתח של גשמים בידו של הקדוש ברוך הוא כמו שאמרו מאותו מקרא דיפתח ה' לך וגו', דייקנן שם ממילת לך דבשביל יחיד דאין הפתיחה אלא לך בזכותך. ועל ידי פעולת התחתונים וזה האד העולה מן הארץ והשקה וגו'. שעליית העננים הוא מן הארץ דוקא. וכשעסקו בבנין הורדוס איתא שם דירדו גשמים בלילה וכו', וידעו שמלאכת שמים בידיהם. והגם דפשוטו שלא נתבטלו ממלאכתם הכוונה גם לזה דעל ידי שמלאכת שמים בידיהם ביום המשיכו השפעת הגשמים בכל לילה להיות אז מיטרא בעלה דארעא כלשון הגמרא שם וזמן המשכת ההשפעה בחצות לילה כידוע והיום למלאכה. וכן ששת ימי המעשה למלאכה ויום השבת להשפעה כענין היום לעשותם ומחר לקבל שכרם. ומה שה' יתברך פועל על ידי מעשה ידיהם של צדיקים אין זה נקרא מלאכה לא לגבי ה' יתברך שאין הוא הפועל ולא לגבי ידיהו שאין הם פועלים מעצמם רק מרוח אחרת המושלת בקרבם ומניע ידם והרי

¹⁷ בספר תורה אור לאדמו"ר הזקן (מגילת אסתר צט, ד) כתב: "לכאורה אינו מובן התירוץ שהרי שאר כל ל"ח אבות מלאכות זולת מלאכת ההוצאה אינן תלויות בחילוק רשויות כלל שאסור לחרוש ולזרוע ברה"י כמו ברה"ר. אלא שהתירוץ הוא כי ענין השביתה לא שייך רק בסדר ההשתלשלות שיש שם מדרגות רבות כמו חילוק רשויות אבל בבחי' המקיף את כל העולמות בשה הרי כל העולם כולו שלו הוא והכל בבחי' השוואה אחת לפניו כחשכה כאורה הרי בבחי' זו לא שייך ענין שביתה כו' וע"ש".
¹⁸ וכיון לדעת המדרש הני"ר ר' אברהם אחי הגר"א, הובא בשמו בספר בית אבות עמ' צ בהערה: "שזה הטעם שהקב"ה משיב הרוח ומוריד גשמים ביום השבת ע"פ שאמרו הפוסקים מים לגינה מע"ש ומתמלאת והולכת בשבת. וכן הוכחו הכל מששת ימי בראשית ומעתה נעשית ממילא ע"י הכנה הזאת. והא דהשיב למן בדרך אחר היה דוחה אותו בקש".

זה על דרך שנים שעשאוה פטורים ועדיף ממנה להיות פטור ומותר. מלבד דבלאו הכי לא שייך פטור אבל אסור שהוא מצד גזירה דרבנן לבני אדם שלא יבואו לתקלה כלפי מעלה.

אלהיכם כהן הוא

גמרא נוספת שמייחסת לקב"ה שמירת מצוות היא הגמרא במסכת סנהדרין (ל"ט ע"א):

אמר ליה ההוא מינא לרבי אבהו: אלהיכם כהן הוא, דכתיב ויקחו לי תרומה, כי קבריה למשה - במאי טביל? וכי תימא במיא והכתיב מי מדד בשעלו מים. אמר ליה: בנורא טביל, דכתיב כי הנה ה' באש יבוא. ומי סלקא טבילותא בנורא? אמר ליה: אדרבה, עיקר טבילותא בנורא הוא, דכתיב וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים.

לדברי הגמרא הקב"ה שומר את התורה לא רק כישראל אלא ככהן, ומשכך דנה הגמרא כיצד הוא טבל לאחר קבורת משה. אולם לאור הנחת הגמרא שהקב"ה דינו כדין כהן מקשה התוספות על אתר: "במאי טביל - הא לא קשה ליה היאך נטמא דישראל נקראו **בנים למקום**". לכהן מותר ליטמא לקרוביו. עם ישראל קרוביו של הקב"ה הם, בניו הם, ולכן הקב"ה מתעסק בקבורת משה.

מהרש"א בחידושי אגדות מציע הסבר נוסף:

וכתבו התוספות במאי טביל הא לא קשה ליה היאך נטמא דישראל נקראו בנים למקום עכ"ל וי"ל דהיה סבר דאיכא למימר דקבורת משה היה כעין **מת מצוה** כיון דלא ידע איש את קבורתו ומת מצוה מותר לכהן וק"ל.

הגה"ק רבי שמשון מאוסטרופוליא מתפלא על תירוץ התוספות:

והנה פליאה דעת ממני, נשגבה בעיני על המבוכה גדולה שקשה על רבותינו הצרפתיים, איך אמרו משום שישראל נקראו בנים, תינח כהן הדיוט, כהן גדול מאי איכא למימר, ואיך יתכן שהקב"ה יתברך בכלל הדיוט ח"ו? אמנם כן הוא שיש בזה סוד, אך הנה זה מפורסם בזוהר בכמה מקומות לאין מספר, וכן בכל המקובלים **שמגודל חיבתן של ישראל הקב"ה כביכול עושה את עצמו ככהן הדיוט**, כדי שיהיה לו כביכול יכולת לילך למקום טומאה מליאה גילולים וכ"ו, ואם כן מתורץ תמיהתי על התוספות, דהיאך טימא הקב"ה למשה, הא כהן גדול

אסור לטמא אפילו לבן, תריץ, הקב"ה כביכול מתוך חיבתו עשה עצמו ככהן הדיוט.¹⁹

תחית המתים על ידי הקב"ה

באמצעות דברי התוספות הני"ל, שישראל בנים למקום, מתרץ ה'פרשת דרכים' (דרך ארוכה - דרוש חמישה ועשרים) קושיה נוספת:

ובתחיית המתים אנו מוכרחים לומר שאנו יש לנו דין בנים למקום... והנה חלוקה זו של המין שאמר אלהיכם כהן הוא לא נפלאה היא ולא רחוקה, וכדאמרינן בפרק טבול יום, כבוד גדול חלק לה הקדוש ברוך הוא למרים באותה שעה, אמר אני כהן אני מסגירה אני חולטה ואני פוטר, ע"כ. הרי דהקב"ה יש לו דין כהן. והתוספות ז"ל עלה דהך דאמרינן כי קבריה למשה במאי טביל, כתבו הא דלא קשיא ליה היאך נטמא, דישראל נקראו בנים למקום, ע"כ. למדנו מזה, דמה שנתעסק ה' בקבורתו של משה הוא מטעם היות ישראל בנים למקום, והכהן מטמא לבנו.

בגמרא בתענית למדנו ששלוש מפתחות לא נמסרו לשליח אלא הקב"ה בעצמו פועל אותם, ה'פרשת דרכים' מקיש את המפתחות זה לזה ולומד מאחד לשני:

ובראשון דתעניות אמרינן, אמר ר' יוחנן ג' מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא שלא נמסרו ביד שליח, ואלו הם של חיה ושל גשמים ושל תחיית המתים, של חיה דכתיב וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה, של גשמים דכתיב יפתח ה' לך את אוצרו הטוב, ושל תחיית המתים דכתיב וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם, ע"כ. ופרש"י אני ה', אני ולא שליח, ע"כ. ואמרינן בשמות רבה סדר בא, פרשה ט"ו סי' ו', ועברתי בארץ מצרים, א"ר שמעון גדולה חיבתן של ישראל שנגלה הקדוש ברוך הוא במקום עבודה זרה ובמקום טנופת ובמקום טומאה בשביל לגאלם, משל לכהן שנפלה תרומתו לבית הקברות, אמר מה אעשה, לטמא את

¹⁹ יסוד זה מביא הרב חיד"א בספריו בשם רבני אשכנז, ראה 'ראש דוד' פרשת שמות ופרשת בא. ואילו בינחל קדומים' (ואתחנן ד"ה 'אעברה') כותב חיד"א: "שמעתי בסגנון אחר מאחד מאוהבינו זלה"ה במה שכתבו התוספות בסנהדרין דף ל"ט 'כי קבריה למשה במאי טביל', דמיקרא נטמא להיותו בן, וחקרו כת הקודמין כי דין זה בכהן הדיוט, ולצד עילאה כביכול דינו ככהן גדול, ואיהו מפרק לה כמאי דקיימא לן ד'מטמאין לנשיא כמת מצוה' (עיי' ירושלמי ברכות פ"ג ה"א ונזיר פ"ז ה"יא וראה רמב"ם הל' אבל פ"ג ה"י: "נשיא שמת הכל מטמאין לו אפילו כהנים עשאוהו כמת מצוה לכל מפני שהכל חייבין בכבודו"), ובמת מצוה אפילו כהן גדול מטמא, ומשה רבינו ע"ה היה נשיא ודינו כמת מצוה, ולכן כביכול קבריה למשה". והחיד"א דוחה תירוץ זה: "לי ההדיוט לא שמיע לי, חדא דאעיקרא נראה, דאפשר דכהן גדול אינו מטמא לנשיא, ולא עשאוהו כמת מצוה לגמרי, וכן מוכח קצת מהר"ם פ"ג דאבל. ועוד, דדין זה [נשיא שמת הכל מטמאין לו] לאדם שזה נשיא עליו, מה שאין כן כלפי מעלה".

עצמי אי אפשר ולהניח תרומתי אי אפשר, מוטב לי לטמא את עצמי פעם אחת וחוזר ומטהר ולא לאבד את תרומתי, כך ישראל הם תרומתו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר קדש ישראל לה' וגו', והיו בבית הקברות שנאמר כי אין בית אשר אין שם מת, ואומר ומצרים מקברים, אמר הקדוש ברוך הוא איך אני גואלם, להניחם אי אפשר, מוטב לירד ולהצילם שנאמר וארד להצילו מיד מצרים, כשהוציאם קרא לאהרן וטהר אותו שנאמר וכפר את מקדש הקדש, וכפר על הקדש, ע"כ. וכתב שם מהר"ש יפה ז"ל, צ"ע כי אין המשל דומה לנמשל, כי הכהן לא יכול להביא מבית הקברות מבילתי שיטמא עצמו בבית הקברות, אבל הקדוש ברוך הוא למה לא היה יכול להוציא ישראל ממצרים במסות באותות ומופתים מבלי שיכנס הוא במצרים. ותירץ שהוצרך ה' בכבודו ובעצמו לבוא במצרים למכת בכורות כדכתיב ועברתי בארץ מצרים וגו' אני ה', אני ולא מלאך אני ולא שליח, ע"כ.

כלומר, כל מקום שנאמר בו "אני ה'" כביכול הקב"ה מחויב לפעול אותו בעצמו ולא על ידי שליח. מכאן הוא ממשיך לתחית המתים:

למדנו מזה דבשביל דפעולה זו דמכת בכורות כתיב בה אני ה', דהיינו אני ולא השליח, דמו לגאולת ישראל לכהן שנפלה תרומתו בבית הקברות והוכרח לטמא עצמו להציל תרומתו, ונודעה חיבתם של ישראל שנגלה במקום הטומאה לגאול את ישראל. ולפי זה בתחיית המתים דכתיב ביה אני ה', דהיינו שאינה על ידי שליח, חזרה קושית התוספות למקומה מאחר שהקב"ה הוא כהן היאך מחיה מתים, ואין לנו אלא מה שתירצו התוספות, שישראל נקראו בנים למקום וכהן מיטמא לבנו.

תשובה נוספת לשאלה כיצד הקב"ה, שדינו ככהן ואולי אף ככהן גדול, יחיה מתים, היא על דרך דברי התוספות במסכת בבא מציעא (ק"ד ע"ב). התוספות מנסה להבין כיצד אליהו, שהוא פינחס בן אלעזר הכהן לפי חלק מהמדרשים, החייה את בן האשה הצרפתי. מסביר התוספות:

תימה לר"י היאך החיה בנה של האלמנה כיון שכהן היה דכתיב ויתמודד על הילד וגו'? ויש לומר שהיה ברור לו שיחייהו לכך היה מותר משום פיקוח נפש.

כלומר פיקוח נפש איננו דוקא במצב של הצלת נפש אלא אף במצב של השבת נפש. וכשם שאליהו הכהן נטמא למת על מנת לחיותו כך הקב"ה ייטמא לעם ישראל כדי לחיותם בתחיית המתים במהרה בימינו.

מחזיר גרושתו

אם דינו של הקב"ה הוא כדין כהן ישנה שאלה נוספת שנשאלת, כיצד הקב"ה 'מחזיר גרושתו'.²⁰ הנביא ירמיהו (ג, א-ב) אומר לעם ישראל:

לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הַיָּשׁוּב אֵלֶיהָ עוֹד הֲלוֹא חֲנוּף תִּחַנֵּף הָאָרֶץ הִיא וְאֵת זְנִית רַעִים רַבִּים וְשׁוֹב אֵלַי נָאִם ה'. שְׂאֵי עֵינֶיךָ עַל שָׂפְּטַי וְרָאִי אֵיפֹה לֹא שִׁגְלַת (שְׂכַבְתָּ) עַל דְּרָכַיִם יִשְׁבַּתְּ לָהֶם כַּעֲרַבִי בַּמִּדְבָּר וַתִּחַנֵּיפִי אֶרֶץ בְּזִנּוּתִיךָ וּבְרַעְיָתִיךָ.

כלומר עם ישראל הם כאשה שבעלה גרשה והלכה והיתה לאיש אחר שאסור לבעלה הראשון להחזירה. הבעיה היא כפולה: מצד היות הקב"ה כהן אסור לו להחזיר גרושתו כבר מעצם נתינת אף אם לא הלכה ונשאת לאיש אחר. ואם הלכה ונישאת לאיש אזי גם לישראל ולא רק לכהן אסור להחזירה²¹, ואם כן כיצד הקב"ה יחזיר את עם ישראל?

א-ל אנכי ולא איש

מתרץ הספרי (דברים האזינו פיסקא שו):

שוב למחר עתידה שתאמר לפניו רבונו של עולם כבר כתבת לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד. **אומר לה כלום כתבתני אלא איש והלא כבר נאמר כי אל אנכי ולא איש** דבר אחר וכי גרושים אתם לי בית ישראל והלא כבר נאמר כה אמר ה' אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו.

²⁰ ואמנם הגמרא ביומא (פ"ו ע"ב) אומרת: "אמר רבי יוחנן: גדולה תשובה שדוחה את לא תעשה שבתורה, שנאמר לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד הלא חנוף תחנף הארץ והיא ואת זנית רעים רבים ושוב אלי נאם ה'".

²¹ ואמנם המלבי"ם מסביר: "ה' משיב אל הארץ הטוענת כזאת וינאם נאם, לא כדברך, כי זה הוא רק אם אחר שיצאה מאתו היתה לאיש אחר שאז אסור להחזיר גרושתו, לא אם זנתה, ואת לא היית לאיש אחר על ידי חופה וקדושין, רק ואת זנית, וגם לא זנית עם איש מיוחד רק זנית עם רעים רבים, ולכן ושוב אלי כי אוכל להחזירך, והכונה שאם היו מומרים לע"א מיוחדת ככל גויי הארץ ודבקים בה לא היה אפשר להשיבם, אבל את לא דבקת בע"א דיבוק עצמי רק בזנות לפי שעה, ולא בע"א אחת רק התהלכת מגוי אל גוי ונסית להתדמות אל גויי הארצות, לא מדבקך באליל רק כדי להתדמות לגוים ולכן אפשר לך בתשובה". כך גם הרב חיד"א בספרו חומת אנך (ירמיהו ג): "ואני בעניי אומר שהכתוב נתן טעם דלא תימא משוא פנים יש בדבר לז"א ושוב אלי נאם ה' כלומר לדעתי דעת תורה דהגט כשר מן התורה וזנתה אחר שנתגרשה שריא ועיין בראש דוד דף קל"ז ע"ד". כאמור, תירוצים אלו טובים לבעיה השנייה, אך אינם מיישבים את הבעיה הראשונה. אולם לדבריהם קשה להבין מה חידשה הגמרא ביומא פ"ו אודות התשובה שדוחה את תעשה? הרי אם לא נישאה אחרי הגירושין אלא רק זינתה אין לא תעשה? עיין שו"ת בית אפרים אבן העזר בהקדמה.

לכאורה לפי התירוץ הראשון במדרש הקב"ה לא שומר את התורה. לאיש אסור להחזיר את אשתו ואין איסור זה חל על הא-ל. יוצא אם כן שנידון מאמרנו האם הקב"ה שומר את התורה נתון לא רק במחלוקת ראשונים ואחרונים, כפי שראינו, אלא במחלוקת מדרשים וגמרות.²² אולם להלן נביא את תירוץ הנפלא של ספר ברית שלום ועל פיו אין שום הוכחה ממדרש זה.

²² אולם בספר ישמח ישראל (כי תשא) הביא אפשרות מפולפלת נוספת להבנת המדרש: "ושמעתי בשם הגאון המפורסם מוהר"ר העשיל זצוק"ל שמתרץ את המדרש הזה בטוב טעם על פי מה דאיתא בגמרא הזורק גט לאשתו אם החצר שלה הרי היא מגורשת ואם החצר שלו אינה מגורשת וא"כ כך אמר הקב"ה אנכי אל ולא איש כיון שאנכי אל כולי עלמא לי הוא ולא הוי גירושין כלל וכלל עכ"ל הגאון הגדול ז"ל. כלומר כיון שכל הארץ רשותו ממילא הגט לא יצא מרשותו ואינה מגורשת. הדברים מתחברים למה שראינו לעיל לגבי השאלות כיצד ירד מקדש משמים בשבת וכיצד הקב"ה משקה את הארץ בשבת, כיון שהכל רשותו אין פה בעיה של הוצאה מרשות לרשות" (ראה לקמן הערה 24 כיצד הבני יששכר באר מדרש זה) בדרך זו מסביר ספר ישמח ישראל מדרש פליאה שמובא בספר שם משמואל פירוש קדושים: "אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אתה גרשתי לבין האומות למה נשמור את השבת", "ובמדרש הזה צווחו בו קמאי דקמאי מה ענין שבת לגירושין בין האומות, והשתא לפי זה מתורץ המדרש הנ"ל דכך אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה אתה גרשתי בין האומות אם גירושין גמורים הם למה נשמור את השבת ר"ל שהגירושין שגרשתי בין האומות לא הוי כזורק לחצירו... אם כן למה נשמור את השבת לא די לעבד להיות כרבו ואם כן האיך מוריד גשמים בשבת כיון דלא הוי חד רשות ח"ו!?!", כלומר אם עם ישראל מגורש ע"כ ח"ו לא כל הארץ חצירו ואם כן כיצד הוא מוריד גשמים. לכאורה הקב"ה מחלל שבת בהוצאת מרשות לרשות ודי לנו להיות כמותו. וזה התלות בין גירושין בידי הקב"ה לחילול שבת. ובשבת כך דוקא שמירתנו את השבת מקרבת את הגאולה: "דהנה ידוע כי שבת מרומז על תשובה כמו השבת אותיות תשנה, ולהבין הענין מדוע דוקא השבת מודה על תשובה וגם בזכות שבת קודש יגאלו מן הגלות... נמצא כי שמירת שבת הוא אות כי כו"ע דיליה של הקב"ה וכל העולמות העליונים ותחתונים כולם רשות אחת רשותא דקב"ה ועי"ז הקב"ה מוריד גשמים בשבת, ועי"כ אנו מחויבים לשמור את השבת כי הקב"ה כביכול ג"כ שומר את השבת, ממילא נמצא כי הכל רשות אחד והגירושין שזרק הקב"ה כביכול לעמו ישראל נפל בחצירו ברשותו ואין כאן גירושין כלל ויכול הקב"ה לחזור אונתו אצלו". כך כתב גם הבני יששכר (מאמרי חודש תמוז - אב מאמר ה - ז' נחמות נחמה ב): "ונו"ל דהנה דברי הנבואה קשיין אהדדי, דבכאן נאמר איזה ספר כריתות אמכם וכו', הנה משמע שלא היה גירושין, וברמיה נאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד ואת זנית רעים רבים ושוב אלי נאום ד', משמע שהיה באמת גירושין, וכן דרשו חז"ל גדולה תשובה שדוחה לא תעשה שבתורה שנאמר הן ישלח וכו'... ויש לפרש כל הענין הזה על פי מה שהקשו הראשונים דהרי נשאלו חז"ל האיך השיי מוריד גשמים בשבת ומוציא מרשות לרשות, ותירצו חז"ל כל העולם רשותו של הקדוש ברוך הוא והוא כמטלטל בחצירו ממקום למקום, והנה הקשו המחברים הראשונים לפי"ז איך מהני השלכת הגט (שאמרו במדרש הנ"ל) הוה כמשליך גט לאשה בחצרו דלא הוה גט, ותירצו דצ"ל דהקנה להם השיי מקום בחצרו, והוא דוחק לומר כן והוא רק דרך פלפול, וגם עפ"י הדין אי אפשר לומר כן וכי יש קנין בעל כרחך, הלא בודאי לא ניחא להו קניה כזאת?! - כיצד הקב"ה גרש את עמ"י הרי כל הארץ חצירו? ואי אפשר לומר שהקנה לעמ"י מקום בחצירו ולשם זרק גיטה כי אי אפשר להקנות בעי"כ של קונה, וודאי לא נתרצתה כנסיי לזכות בקרקע ע"מ להתגרש ח"ו מהקב"ה: מתרץ הבני יששכר: "ומה שני"ל הוא, דבלא זה קראי קשיין אהדדי כמ"ש לעיל, דהרי ישעיה אמר איזה ספר כריתות, וירמיה אמר הן ישלח וכו', אלא על כרחך צריך לומר דהגירושין כביכול לא היה אלא לפנים בכדי שיהיו מתייראים ממדת הדין, ובאמת אין כאן גירושין כיון דלא שלחם מביתו דהשליך את הגט בחצרו כביכול ולא קנתה כנסת ישראל את הגט, דהרי כתיב ושלחה מביתו דייקא, וז"ש ישעיה איזה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה, מביתך, דכל העולם ביתך וחצירי ואין כאן שילוחין מביתו ומעולם לא הקניתי להם מקום בחצירי". שוב נשאל: אם לא היו כאן גירושין הרי הזנות היתה מן הנישואין ואסורה לבעל ולבעל! בספר אדמת יהודה לרבי יהודה הכהן טנוגי (נפטר בשנת תקצ"ה, 1835, הלכות מלכים פי"ב ה"ב) אומר גם כן רעיון זה כדי להסביר כיצד הקב"ה עומד בקריטריון נוסף ומקיים מצווה אחרת: "בכסף משנה... אם המלך מחזיר גרושתו לא נתבאר בדברי רבינו (רמב"ם) כלל ולבי אומר לי דמות דאמאי לא... ואני אומר דממשה רבינו ע"ה יש להביא ראיה להתיר... ולא מצינו שפירש מן האשה כי אם במי"ת... ויש מי שהביא ראיה מדכתיב הן ישלח איש את אשתו וכו' ואת זנית רעים רבים וגו' הרי שאין הקפדה אלא משום ואת זנית רעים רבים הא לא"ה היה מותר להחזירה והקב"ה שומר מצות ואין מלך כה'. ויש

אי זה ספר כריתות אמכם שלחתי

תירוצו השני של המדרש קשה, שכן על סמך הפסוק בישעיה²³ קובע המדרש שלא היו גירושין. כך גם אומרת הגמרא בסנהדרין (ק"ה ע"א):

שמואל אמר: באו עשרה בני אדם וישבו לפניו, אמר להן: חזרו בתשובה. אמרו לו: עבד שמכרו רבו, ואשה שגרשה בעלה, כלום יש לזה על זה כלום? אמר לו הקדוש ברוך הוא לנביא: לך אמור להן, אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתי או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו הן בעונותיכם נמכרתם ובפשעיכם שלחה אמכם.

מסביר מהרש"א: "וא"ל איזה ספר כו'. ר"ל היא כאשה שמרדה בבעלה והלכה ממנו בלא גט". לכאורה ישנה סתירה בין דברי ירמיהו לדברי ישעיהו, כיצד המדרש מסביר את ירמיהו על פי ישעיהו? לפי ירמיהו אכן היה גט?

ובנוסף כעת הדין מסובך יותר משום שאשה שנתגרשה וזינתה לאחר הגירושין מותרת לשוב לבעלה הראשון, אבל אשה שלא נתגרשה וזינתה תחת בעלה אסורה לבעל ולבעול?²⁴

לדחות שלא גירשה בגט ואפי' היה בגט בעיני תוך ד' אמות שלה והא ליכא דכולי עלמא דיליה כדכתיב איזה ספר כריתות אמכם". אם הקב"ה מחזיר גרושתו נלמד ממנו שגם למלך מותר להחזיר גרושתו (כל עוד לא זינתה עם אחרים) אלא שראיה זו נדחית מכיון שכל העולם מקומו וא"כ הגט לא יצא מרשותו וכנס"י אינה מגורשת.

²³ עיין רד"ק ואבן עזרא על הפסוקים בירמיה ובישעיה שמחלקים בין ישראל ליהודה.

²⁴ ואמנם הבני יששכר (מאמרי חודש תשרי מאמר ד - גדולה תשובה דרוש ט אות כז) מסביר: "אמר ר' יוחנן גדולה תשובה שדוחה את לא תעשה שבתורה שנאמר לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד הלא חנף תחנף הארץ ההיא ואת זנית רעים רבים ושוב אלי נאם ה'. הקושיא מפורסמת, הלא כשזנתה המגורשת מותרת לחזור לבעלה אשר שלחה ובכאן נאמר ואת זנית וכו'! ונ"ל על פי מ"ש בספרי עתידה כנסת ישראל לומר לפני הקדוש ברוך הוא אתה כתבת לאמר הן ישלח איש וכו', אומר להם כלום כתבתי אלא איש והלא כבר נאמר כי אל אנכי ולא איש וכי גרושים אתם לי בית ישראל כה אמר ה' איזה ספר כריתות אמכם עכ"ל, הנה יש להתבונן הלא אנחנו מברכין על כל המצות אשר קדשנו במצותיו, היינו כביכול מצותיו ממש אשר הוא ית"ש מקיים אותם והוא ית"ש קידש אותנו במצותיו, וכמו שהקשו האיך הש"י מוריד גשמים בשבת, וגם שאלו כי קבר למשה במאי טבל, הנה לפי דברי הספרי יש לתרץ הכל, כי אֵל אנכי ולא איש, אלא על כרחך לומר שהש"י מקיים מצות התורה בקדושתו... אך הוא דהנה במצות לא תעשה הלזו נאמר בתורה כי יקח איש אשה ובעלה והיה אם לא תמצא חן בעיניו וכו' וכתב לה וכו', דהנה כל זה מיותר דהוה ליה למימר אם לא תמצא חן אשה בעיני בעלה וכתב לה וכו', אך הוא לדעתי דהנה היה גלוי וידוע לפניו ית"ש שעתידין ישראל לחטוא וישלחם ויחטאו בגלות ג"כ, והנה הוה ח"ו כאיש אחר, והגם שישבו אח"כ אל ה' הנה דין התורה הוא לא יוכל בעלה הראשון וכו', על כן הכתיב הש"י בתורתו כי יקח איש אשה וכו', לדקדק מזה שהדין הזה אינו נוהג רק במי שקרוי איש, משא"כ במי שאינו קרוי איש הדין הוא כזנות בעלמא בפנויה שאחרי שזינתה רשאי לקחתה, כי גם הגירושין אינם גירושין כי גם גירושין לא נאמר רק במי שקרוי איש, וזהו שאמר הש"י והלא כבר נאמר כי אל אנכי ולא איש וכי גרושים אתם לי בית ישראל וכו', הבה הדבר, אם כן זהו שאמר ר' יוחנן גדולה תשובה שדוחה את לא תעשה שבתורה, שהכתיב הש"י מאז בתורה בלשון כזה בכדי שתהיה מועלת התשובה, הבה הדבר, ובה תבין מה שאמר הנביא על העתיד ביום ההוא וכו' תקראי לי אישי וכו' ". תירוץ זה עדיין לא יסיפק לגמרא בסנהדרין לפיה הקב"ה דינו ככהו. ועיין בספר תוספת ברכה דברים (כא, טז).

וכך כותב אלשיך (ירמיהו ג, א):

ועתה אומר הוא יתברך הנה ערכתי משפט, כי על כמה דברים היה ראוי שלא אקבלך אם תשוב אלי על כל הרעות האלה האמורות, והיה אפשר יעלה על רוחך שמשקנת דברי תהיה לאמר, כי כאשר עזבתני גם אני אעזבך ולא אקבל אותך עוד, וזה מקל וחומר ומה אם כאשר ישלח איש את אשתו שהוא המשלחה מדעתו בגט פיטורין, ושלחה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר ע"י חופה וקידושין, אם ימות השני או יגרשנה לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה, כ"ש את שאני לא גרשתיך ולא שלחתיך ואת זנית תחתי, כי ק"ו הוא כי נאסרת עלי ככל אשה שתחת בעלה תזנה שלא ישוב לקחתה... אך אני אומר כי כל הצעת דברי אשר ערכתי לפניך הוא כדי לאמר הפך זה... ועם כל זה אני אומר כי ואת זנית רעים רבים תחתי והיה ראוי שלא אשוב אליך ואדרבא אני אומר ושוב אלי נאם ה' כי אקבלך.

ואנו שואלים אכן כיצד הקב"ה משיבים?²⁵

גט כשר מדאורייתא ופסול מדבריהם

הרב חיד"א בספרו חומת אנך על ישעיה מסביר:

כה אמר ה' איזה ספר כריתות וכו'. כבר עמדו ראשונים ואחרונים ברומיא דקראי דהכא כתיב איזה ספר כריתות ובירמיה ס"י ג' כתיב שלחתיך ואתן ספר כריתותיה אליה. ורז"ל במדרש אמרו למלך שנתן גט וחטפו ממנה ואינו מובן דאמאי חטפו.²⁶ ורבו כמו רבו ישובי המפרשים ז"ל ודרך דרש ומשל אפשר לומר

²⁵ בפרשת דרכים (דרך ארוכה - דרוש חמישה ועשרים) הביא: "וראיתי למהרימ"ט סוף פרשת דברים שכתב, דמאי דכתיב איזה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיך, הכונה היא כלום אתם יצאתם ממני על ידי גט, למה הדבר דומה למי שקידש אשה על מנת שלא תזנה שאם זנתה הופקעו הקידושין למפרע ונעקרו לגמרי, ומעתה ודאי לא נאסרה על בעלה אפילו זנתה כו', אף הקדוש ברוך הוא כשלקחם לו לעם היה על מנת שיקבלו אלהות ולא יזנו אחרי אלהים אחרים, עתה שעבדו עבודה זרה נתבטל התנאי ונתבטלו הקדושין וכו', ולזה אמר איזה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיך, כלומר שפטרתיך על ידי גט, אין הדבר כן, כי בפשעכם שולחה אמכם מאליה שנתבטלו הקדושין הראשונים, ע"כ". עיי"ש מה שהמשיך ופלפל בעניין. ואילו הרבי האחרון מחב"ד מסביר שאמנם היו גירושין מבחינה חיצונית, אך מבחינה פנימית לא היו גירושין ולכן אין פה בעיה של מחזיר גרושתו, ואין בעיה של זנות בנישואין, והדברים עדיין צריכים ביאור (התוועדות כ' מנחם-אב ה'תשי"ט. תורת מנחם כרך כו, עמ' 162, 173-179, בלתי מוגה).

²⁶ ילקוט שמעוני איכה רמז תתרה: "ר' הונא בר עוקבא ורבנן פליגי - ר' הונא בר עוקבא אמר לשומרת יבם שתובעת מזונות ואינה תובעת כתובה, רבנן אמרו למלך שכעס על מטרונא וכתב לה גט ועמד וחטפו ממנה וכל זמן שהיתה מבקשת לינשא לאחר היה אומר לה היכן גיטך, וביזמן שהיתה מבקשת מזונות אומר לה ולא כבר גרשתיך - כך כל זמן שישראל עובדין עבודת אלילים אומר להם הקדוש ברוך הוא איזה ספר כריתות אמכם. ר' עקיבא ורבנן פליגי - ר' עקיבא אומר אימא אלמנה ואומר כאלמנה מעשרת

במה שיש להסתפק באחד שנתן גט לאשתו והגט היה כשר מדאורייתא ופסול מדבריהם והלכה וזנתה אי מותרת לחזור לבעלה ואני בעניי העליתי בזה דמותרת לחזור לבעלה הואיל והגט כשר מדאורייתא ואין כאן ונטמא אף שהגט פסול מדרבנן. והנה כי כן דרך דרש ומשל וכפי פשט הכתוב שלחתי ואתן ספר כריתותיה בידיה נאמר דהגט הזה היה כשר מדאורייתא ופסול מדבריהם וזהו המשל שחטפו ממנה שהוא פסול מדרבנן ואינה יכולה להנשא וז"ש איזה ספר כריתות ובדרושים הארכתי בס"ד.

מגרשה בשביל נדרים

בספר בכור שור (יומא פ"ו ע"ב) מתרץ תירוץ מבריק:

...אקרא דקשו אהדדי דכתיב איזה ספר כריתות אמכם וגו' משמע דלא היה גט והלא מקרא מלא בירמיה על אודות אשר נאפה משובה ישראל שלחתי ואתן ספר כריתות אליה? ותו דקרא איזה ספר קשיא רישא לסיפא דמסיים הן בעוונותיכם נמכרתם ובפשעיכם שלחה אמכם משמע דהיה שילוח? ובארתי על פי הגמרא כתובות דף ע"ד (ע"ב) המקדש אשה על מנת שאין עליה מומין או נדרים ונמצא עליה אינה מקודשת ואם הלכה אצל חכם והתיר נדרה מקודשת ואם הלכה אצל רופא וריפא אותה אינה מקודשת מה בין חכם לרופא חכם עוקר הנדר מעיקרו ורופא אינו מרפא כ"א מכאן ולהבא ע"כ. והנה מסתמא גם בגיטין הדין כן שאם מגרשה על מנת שאין עליה נדרים או בשביל נדרים דהוה נמי כאלו התנה כדמוכח בגיטין דף מ"ה (ע"ב) גבי הא דאמר משום נדר אני מוציאך אם הלכה אצל חכם והתירה הגט בטל למפרע אבל משום מומין אין הגט בטל אף על פי שהרופא ריפא אותה. ואמרינן שמעתין לעיל אקרא דשובו בנים שובבים דמעיקרא שובבים אתם פרש"י כאלו מעיקרא החטא לא היה וא"כ ה"ל כחכם שעקר הנדר מעיקרו וז"ש הכתוב איזה ספר כריתות פי' שאין זה כריתות שאינו תלוי בדבר דתלוי היה בעוונותיכם כמ"ש על אודות אשר נאפה והן בעוונותיכם נמכרתם ובפשעיכם שלחה אמכם ואין זה כריתות כשתשובו אלי דהתשובה תגרום שיבטל הגט מעיקרו כמ"ש.²⁷

השבטים ולא מיהודה ובנימין. רבן אמרין מאלו ומאלו ולא מהקב"ה שנאמר כי לא אלמן ישראל ויהודה מאלהיו".

²⁷ אבל אם כן קשה כעת: "ואכתי קשה אמ"ש ר' יוחנן גדולה תשובה שדוחה לא תעשה שבתורה ולמ"ש ליכא שום ל"ית כשעושין תשובה דהא הגט בטל מעיקרו? וצ"ל ע"פ מ"ש לעיל בגמ' ר' חמא רמי כתיב שובבים דמעיקרא שובבים אתם וכתיב ארפא משובתם דמשמע כרפואה שהיא מכאן ולהבא ומשני כאן

מזנה עם דולפקי וגט מקושר

תירוץ נפלא נוסף, ומתוך התייחסות לקב"ה ככהן, כתב בספר ברית שלום²⁸ (דברים כי תצא, רבי פינחס נולד בשנת ש"פ-1520, בפולין. נפטר בגיל צעיר בשנת תכ"ג-1563):

ועוד לאלוקי מילין לפרש המדרש בסגנון אחר, ותחילה צריך להבין מה שהשיב להם הקדוש ברוך הוא והלא כבר נאמר כי אל אנכי ולא איש וכו', וכי תעלה על הדעת דעד השתא לא ידעו ישראל דהקב"ה נקרא אל ולא איש...? ונקדים מה דאיתא בגמרא... גט פשוט עדיו בשנים ומקושר בשלשה, פשוט שכתב בו עד אחד ומקושר שכתב בו שני עדים, הרי זה פסול... מאי טעמא תקינו רבנן לגרש בגט מקושר משום אתרא דכהנא הוי דקפדי טובא ומגרשי נשיהו (פירש רש"י מתוך שהכהנים קפדנים הם מגרשים מתוך כעס, וגט פשוט נוח לכתוב לגרש מיד, ואחר שנחו מרוגזם אינם יכולין להחזיר גרושתן, דכהן אסור בגרושה, לכך תיקנו לגרש בגט מקושר דאינו נוח לכתוב במהרה, ובין כך וכך נחו מרוגזם, ולא יגרשו נשותיהם). מעתה נאמר בנידון דידן שאמר הכתוב הן ישלח איש את אשתו והיתה לאיש אחר וגו' ואת זנית רעים רבים וגו', ואפילו הכי אמר הקדוש ברוך הוא שובו אלי וגו', הטעם הוא לפי שישאל זנו אחרי אלהים אחרים שאין בהם ממש, ואם כן איך שייך כאן דין מחזיר גרושתו משנשאת, והיינו על דרך מה שאמר משה למה ה' יחרה אפך בעמך וגו', ואיתא במדרש כך אמר משה משל לאחד שזינתה אשתו עם דולפקי, (פירוש, חתיכת עץ), דלאו כלום הוא, אם כן למה יחרה אפך וכו', אמנם אף אם אינו נחשב כמחזיר גרושתו משנשאת כדאמרן, מכל מקום מצד הגירושין לבד יש פתחון פה לבעל דין לחלוק ולומר שאי אפשר שיחזיר אותם הקדוש ברוך הוא מאחר שהקב"ה כהן הוא, כדאיתא בגמרא ובמדרשים בכמה דוכתי, ומיד לאחר שגירש אותם אי אפשר להחזיר גרושתו. אלא דבאמת גם בטענה זו אין בה ממש, דלפי מה שהקדמנו לעיל, צריך הכהן לגרש דווקא בגט מקושר ובשלשה עדים, והקב"ה העיד בהם שמים וארץ שהם שני עדים, אם כן הוי הגט פסול ויכול להחזיר את ישראל דלא הוי גירושין כלל ודוק. וזהו שהשיב להן הקדוש ברוך הוא כלום כתבתי אלא איש וכו', לפי שבאו ישראל בשתי טענות

מאהבה כאן מיראה פ"י דמיראה לא הוה כ"א כרפואה שהיא מכאן ולהבא ולעיל ביארנו גבי ע"מ דמומין שאם ריפא הרופא לא בטל התנאי דהרופא מרפא מכאן ולהבא וצ"ל שר' יוחנן איירי בתשובה מיראה דאפ"ה מהני אף על גב דמיראה איכא גירושין מ"מ העשה דוחה ל"ת. והשתא קושיא הראשונה שהיא ברי"ף מעיקרא ליתא דאיך יתירך דר' יוחנן קאי אתשובה מאהבה דהא בכה"ג ליכא ל"ת כלל דהגט מעיקרו בטל". ועפ"ז ממשך ומבאר טעם פלוגתת ר' אלעזר ור' יהושע בפי חלק דף צ"ז (ע"ב) אם גאולה תלויה בתשובה או לא.

²⁸ ואולי זאת גם כוונת הבני יששכר שהבאנו בהערה 24.

שאי אפשר שיחזיר הקדוש ברוך הוא אותם, מפני שני טעמים, ראשון, מפני שהוא כהן, ולאחר שגירש אסור לכהן שיחזיר גרושתו, ועוד טענה אחרת אף אם אינו כהן, מאחר שהיתה לאיש אחר ואם כן אפילו ישראל אסור להחזיר גרושתו משנשאת. על זה השיב להן הקדוש ברוך הוא שתי תשובות, כלום כתבתי אלא איש, פירוש, מה שאסור להחזיר גרושתו משנשאת, היינו כשנשאת לאיש אחר דוגמת בעלה הראשון שהוא איש, מה שאין כן גבי הקדוש ברוך הוא אף על גב דזנו אחרי אלהים אחרים, הוי כמזנה עם דולפקי חתיכת עץ דלאו כלום הוא, והיינו דקאמר הקדוש ברוך הוא כי אל אנכי ולא איש, אם כן אין ממש בזנות זה ולא הוי כמחזיר גרושתו משנשאת וכדאמרן, ועל טענה זו שאמרו אף אם לא נשאת לאחר אסור לכהן להחזיר גרושתו, על זה השיב להן וכי גירושים אתם לי בית ישראל, והלא כבר נאמר אי זה ספר כריתות אמכם וגו'... ובכהן לא הוי ספר כריתות דווקא בגט מקושר, אם כן כך אמר להם הקדוש ברוך הוא וכי גירושים אתם לי, פירוש, שאין אתם מגורשים לי, כי אי זה ספר כריתות, רצה לומר, איה גט פשוט שגרשתי אמכם, דמאחר שאני כהן לא גרשתי אלא בגט מקושר, ואם כן צריך דווקא שלשה עדים, והרי לא העידותי בכם אלא שמים וארץ, שהם שנים, וגט מקושר פסול בשני עדים, לכך שפיר אמר להם בית ישראל שובו אלי ואשיבה אליכם, לפי שהגט פסול מתחילה, ולא הוי כמחזיר גרושתו, ודוק היטב. ואם נקשה כעת הרי נמצא שכנסת ישראל זינתה כביכול בעודה אשת איש משום שהגט לא היה מקושר ואינו גט? נתרץ לפי דבריו בחלק הראשון שעבודה זרה אינה דינה כאיש ביחס לקב"ה, אין כאן זנות ולא נאסרה לבעלה. כפתור ופרח.

סירוס

ליעב"ץ ברור שהקב"ה שומר את התורה והוא מכניס רכיב זה בבואו לפסוק הלכה. ברמב"ם נפסק (הלכות איסורי ביאה פט"ז ה"י):

אסור להפסיד איברי זרע בין באדם בין בבהמה חיה ועוף אחד טמאים ואחד טהורים, בין בארץ ישראל בין בחוצה לארץ, אע"פ שנאמר ובארצכם לא תעשו, מפי השמועה למדו שדבר זה נוהג בכל מקום, וענין הכתוב לא יעשה זאת בישראל בין בגופן בין בגוף אחרים, וכל המסרס לוקה מן התורה בכל מקום ואפילו מסרס אחר מסרס לוקה.

וכן פסק השולחן ערוך (אבן העזר ה, יא). וצריך להבין כיצד מתיישבת הגמרא הבאה (בבא בתרא ע"ד ע"ב) עם הלכה זו:

אמר רב יהודה אמר רב: כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו - זכר ונקבה בראם, אף לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון - זכר ונקבה בראם, ואלמלי נזקקין זה לזה - מחריבין כל העולם כולו, מה עשה הקדוש ברוך הוא? סירס את הזכר, והרג הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא, שנאמר: והרג את התנין אשר בים. ואף בהמות בהררי אלף - זכר ונקבה בראם, ואלמלי נזקקין זה לזה - מחריבין כל העולם כולו, מה עשה הקדוש ברוך הוא? סירס הזכר, וצינן הנקבה ושמרה לצדיקים לעתיד לבא, שנאמר: הנה נא כחו במתניו - זה זכר, ואונו בשרירי בטנו - זו נקבה.

כיצד הקב"ה סירס את אותו ולויתן? מדוע מותר הדבר?

סירוס בדגים

כתב בשו"ת שאילת יעבץ (א, קיא):

יש איסור סירוס בדגים או לא? תשובה - לענ"ד הדבר פשוט שאף הן בכלל. דבכל מקום שנאמר אפילו שור וחמור אף חיה ועוף בכלל... ולכאורה הוא תלמוד ערוך שמותר. דאיתא פרק הספינה שסירס הקדוש ברוך הוא ללויתן ובת זוגו וידוע במדרש שהקב"ה מקיים התורה.

אבל היעבץ דוחה הוכחה זו:

אבל באמת אין למדין הלכה מאגדה כמו שאמרו ז"ל. ועוד שהרי אמרו שם ג"כ שסירס לבהמות בהררי אלף. אלא ע"כ ליכא למילף מנה. וי"ל ג"כ כיון דבידי שמים הוא מישרי שרי. כדשרינן לסריס בידי שמים לבוא בקהל. ה"ה לאיסור סירוס כל ביי"ש ליתא לאיסורא... דשני איסורין הללו שוין להחמיר וה"ה להקל. והיינו דשרי לסרס התרנגול ע"י שנוטל כרבלתו דמעצמו מסתרס. ואף על גב דגרמא הוא הכי שרי משום דמיקרי ביי"ש כמו בצמקה הריאה ודו"ק. הנלע"ד יעבץ ס"י ט.²⁹

²⁹ כן כתב גם הבני יששכר בספרו אגרא דכלה (פרשת בראשית): "הנה יש להתבונן כביכול הש"י מקיים בעצמו מצות תורתו, כמו שאנחנו מברכין הברכות אשר קדשנו במצותיו מצותיו שכביכול הוא בעצמו מקיים, וכמו שאמרו רז"ל מנין שהקב"ה מניח תפילין מנין שהקב"ה מתפלל, וכמו ששאלו כי קא קבר למשה במה טבל, וכמו ששאלו האיך מוריד גשמים בשבת, אם כן יוקשה לנו הלא הסירוס אסור מן התורה ואפילו לבן נח, האיך סירסו הש"י ללויתן? ואפשר לי לומר דהמצוה הוא ובארצכם לא תעשו, כל שבארצכם, מורה דוקא על בריות הארץ ולא על בריות שבים (ולא להלכה אני אומר מה שלא קבלתי), הנה זה נוכל לתרץ על לויתן, אבל מה נעשה בבהמות בהררי אלף שגם עליהם שם אמרו בגמרא סירס את הזכר וצינן את הנקבה, ואפשר לומר דודאי אינו סירוס גמור כלי הזרע רק מעשה אחרת שעל ידי זה יסתרס דוה מותר כענין נטילת כרבלתו של תרנגול ויסתרס מאליו שזה מותר".

ערבות

גם בשו"ת מהרש"ם מבראז'ין מכניס סברה זו, שהקב"ה שומר את התורה כולה, בתשובתו ההלכתית. בחלק ג (קנא) דן הוא במקרה בו אדם מכר לחבירו העבירות שלו ונתן המוכר לקונה שלשים ר"כ ועשה תק"כ... האם הדבר מועיל? ובתוך תשובתו כתב:

ובעיקר הדבר **אי מהני קבלת האיש להענש בגלל חבירו** הנה כל הערבות שקבלו ישראל בערבות מואב להיות ערבים זל"ז הוא רק בברית ואלה שקבלו עליהם בעצמם ובמד"ר שה"ש בפסוק משכני אחרוך נרוצה אר"מ כשעמדו ישראל על סיני א"ל הקדוש ברוך הוא הביאו לי ערבים טובים וכו' נביאינו ערבים לנו וכו' הרי בנינו ערבים אותנו וכו' **ובודאי הקדוש ברוך הוא שומר תורתו** וכמ"ש במד"ר פ' משפטים בפסוק מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטיו וכו' דהקב"ה /מקיים/ כל משפטי התורה ואם הערב משלם נפטר הלוח ובסוכה דף כ' אר"ל הריני כפרת ר"ח ובניו וכו' ופירש"י כהא דהבן אומר אחר אביו הריני כפרת משכבו **הרי דגם באיש זר מהני אם מקבל ע"ע יסורים לכפר על חבירו** ובמשנה פ"ב דנגעים אר"י גבי בהרת עזה וכו' אר"י בני"י אני כפרתן וכו' וע' בפ"י הר"מ שהוא מאמר יאמר אותו האוהב וכו' ואם לא יועיל למה אמר כן ולמה הציב אותו רבינו הקדוש במשנתנו ובע"כ דמועיל שפיר...

שכר שכיר

הקשה בשו"ת שואל ומשיב (מהדורה תניינא ג, מב):

ובזה מיושב מה שהקשה אותי מוה' שמואל הנ"ל דאמאי שכר מצוה בהאי עלמא ליכא הא עובר הקדוש ברוך הוא בלא תלין...?

שני תירוצים הוא מתרץ:

וראיתי בספרים שכתבו דעל ידי שליח אינו עובר והתורה קבלנו על ידי שליח אבל מרע"ה בעצמו בא בטענה כי אליו נתנה התורה לא על ידי שליח. אמנם לפמ"ש אתי שפיר דהרי מקרא מלא אם צדקת מה תתן לו אם כן לא שייך פעולת שכיר דהא לא עשה להשי"ת שום פעול.

בעיון יעקב (על עין יעקב עירובין כב) תירץ:

אמר ר' אילא לשונאיו הוא דלא יאחר אבל מאחר הוא לצדיקים גמורים". נראה דר' אילא בא להוסיף על ר' יהושע בן לוי שלא תאמר דלא יאחר לרשעים אבל

מקדים להם שכרם מייד ולצדיקים אינו מקדים ואינו מאחר רק בדרך ממוצע לכך קאמר דלצדיקים מאחר לגמרי שכרם לעוה"ב. ונ"ל הטעם כי כל דרכיו משפט כי בפועל כתיב ביומו תתן שכרו ובל תלין, ואין הבעה"ב עובר משום בל תלין אא"כ שהפועל תבע שכרו כדאיתא בש"ס דב"מ ובחז"מ סי שלט. לכן הרשע שרוב עשייתם שלא לשמה לקבל פרס לכך משלם לו הקב"ה שכרו מיד כבקשתו משא"כ הצדיקים גמורים שעובדים שלא ע"מ לקבל פרס לפיכך הקב"ה משלם שכרם בעקב. ועי"ל, והוא עיקר, דמבואר שם דאין בעה"ב עובר על הלאוין הנ"ל אלא דוקא ביום שנשלם שכירתו ופעולתו וכדאיתא במתניתין שם היה שכיר שנה שכיר שבוע באותו יום שיצא גובה שכר פעולתו ואנו כל הימים אנו משועבדים לקב"ה לעבודתו כדכתיב והגית בו יומם ולילה ואי אתה בן חורין ליבטל ממנו עד שימות ... לכך אין הקב"ה משלם שכרו בעוה"ב רק בעוה"ב... וכל זה בצדיקים שפעולתם שלימה לא כן הרשעים כשעושים מצוה פעם אחת ואח"כ יושב ובטל ואינו עובד להקב"ה תמיד לכך הקב"ה אינו מבקש עבודתו הגרוע ומשלם לו פעולתו מיד כאילו נשלם ימי שכירתו ועבודתו ואינו חפץ עוד בשימוש.

הרבי מחב"ד מקשה (לקוטי שיחות כרך כט עמ' 138) לדעת רמב"ן ששכר המצוות לא ניתן מיד עם פטירת הנשמה אלא רק בזמן התחיה אם כן נמצא ששכרנו לא משתלם מיד עם סיום פעולתנו פה בעולם העבודה אלא מתעכב? מסביר הרבי שעולם העבודה הוא לא עבודה לכל אחד בנפרד אלא לכלל ישראל יחד וכל עוד לא כלו נשמות שבגוף וכלל ישראל לא סיים עבודתו עוד לא הגיע זמן תשלום השכר.

תירוץ שונה תורץ בכמה ספרים ונביאנו כאן בניסוחו של חנוכת התורה (סוף פרשת יתרו):

איתא במדרש כל מה שישראל אוכלים בעולם הזה אינם אוכלים אלא בשביל שכר האמונה. ותמוה מפני מה דוקא בעבור זאת? ויש לפרש דהנה באמת קשה אמאי שכר מצוה בהאי עלמא ליכא הא כתיב ביומו תתן שכרו. וצריך לומר דהא קיימא לן דאם שכר את הפועל על ידי שליח אינו עובר משום בל תלין דהבעל הבית יכול לומר אני לא שכרתיך והשליח אומר הא לא עבדת אצלי. והנה התורה ניתנה לנו על ידי שליח זה משה רבינו עליו השלום משום הכי אינו עובר משום בל תלין. והנה איתא בגמרא ובמדרש דשני דברות הראשונות אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענו. אם כן לפי זה אתי שפיר דכל מה שישראל אוכלים בעולם הזה הוא מכח שכר אמונה. דהא מצות אמונה שמענו מפי הקדוש ברוך הוא בעצמו ולא על ידי שליח אם כן מחויב ליתן השכר תיכף ביומו. ראיתי מביאים בשם הרב חיד"א, ואם כן ליכא בל תלין אלא היכא דבעל הדין חייב בשכר, ואנן בדידין לא

מיקרי שכר אלא פרס, ואם כן לא שייך בל תלין, אנו מחויבים בעבודת עבד כמאמר המשנה באבות (א, ג) "אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס, אלא הוּו כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס" איננו זכאים לקבל שכר על עבודתינו, עבודת העבד, אלא זוהי מתנה שאנו מקבלים מהקב"ה ולא כמשכורת וממילא לק"מ.

תשובה

האדמו"ר מפיאסצ'נה בספרו אש קודש שואל: מכיון שהקב"ה מקיים את כל התורה, במה מקיים את מצוות התשובה?³⁰ תשובתו היא:

כששב מן הרע שח"ו שלח לעמו ישראל או אמר לעשות, הוא תשובתו כביכול, כמו שאמר הכתוב "וינחם ה' על הרעה אשר דיבר לעשות לעמו", ומהו וינחם? כביכול חרטה שהיא ראשית התשובה.

עזב תעזב עמו

הגמרא במסכת קידושין (ל' ע"ב) אומרת:

ואמר ר"ש בן לוי: יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש המיתו, שנאמר: צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו, ואלמלא הקדוש ברוך הוא עוזרו אין יכול לו, שנאמר: אלהים לא יעזבנו בידו.

מסביר הרב שלמה קלוגר³¹ בספרו גבורות שלמה שעזרה זו היא קיום מצות "עזוב תעזוב עימו" ויש לדבר השלכה הלכתית:

מה דהקב"ה עוזר לאדם נגד היצה"ר היינו אם האדם מתגבר עליו רק שאינו יכול לו אז עוזרו הקב"ה, אבל אם אינו מתחיל להתגבר עליו אין הקב"ה מצילו. וכן דיוק לשון חז"ל הבא לטהר מסייעין לו, וכן בדין דמה שהקב"ה עוזרו הכל מד"ת מדין טעינה ופריקה דהווי המצוה עזוב תעזוב עמו, ואם בממון הוי כ"ש במשא הנפש לכך הוא ית' מקיים מצוות פריקה וטעינה. וקיי"ל בשו"ע דאם בעל החמור הלך לו אינו מחייב לפרוק כן הי"נ אם האדם מתגבר על היצה"ר הקב"ה מסייעו אבל אם בידו לכבשו ואינו עושה אין הקב"ה מסייעו...

³⁰ כשלעצמי חשבתי שמצוות התשובה היא לכאורה מצווה דיעבדית באם חטא האדם, וממילא איננו צריכים למצוא כיצד מתקיימת על ידי הקב"ה.
³¹ כן הובא בשם הגר"א מוילנא בספר לווית חן מר"ח אליעזר זליג מורגנשטרן, מו"צ ור"מ דמינסק.

הקב"ה מקיים את התורה - הסבר³²

מדוע נקראת התורה בשם זה ולא בשם חכמה וכדומה? מסביר המהר"ל בספרו גור אריה (בראשית א):

שם 'תורה' אינו נופל אלא על מצות התורה, שהרי לשון 'תורה' הוא לשון הוראה - להורות לנו המעשה אשר נעשה. ולפיכך דוקא תורת משה נקרא 'תורה' (דברים לג, ד), מפני שבה כתובים המצוות. וכן פירש הרד"ק (ספר השורשים שורש י. ר. ה.) שלשון 'תורה' הוא לשון הוראה.

כלומר דוקא המצוות של התורה הם הנקראות בשם תורה כי הן מורות לאדם מה עליו לעשות. משום כך נקראית התורה כולה בשם תורה משום שבה המצוות שמורות לאדם מה עליו לעשות.

והרחיב את היריעה בתחילת דרוש על המצוות:

נקראו (המצוות) תורה לשון הוראה שמורה דברים השכליים שבהם והחכמה. ובאולי תאמר אם כן היה ראוי לקרום חכמה שאין לך חכמה יותר מזה, והכתוב העיד ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים וגו' ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם וגו'? אין הכוונה בתורה שנתן השי"י החכמה לבדה, רק שהיא מורה לאדם המעשה אשר יעשה, מה שאין בזולת מהחכמות, שאין כוונת תכליתם על המעשה רק עצם החכמה בלבד, אבל התורה צריכה לשניהם להבין החכמה שבמצותיה ולעשותם על פי הידיעה ההיא. לכן יפול בזה לשון תורה הכולל שניהם להורות להם הידיעה בם ואת המעשה אשר יעשה, כי אם אין מעשים אין תורה. וביבמות ר' יוסי אומר כל האומר אין לו תורה אין לו תורה פשיטא אלא כל האומר אין לו אלא תורה אין לו אלא תורה הא נמי פשיטא אלא דאפילו תורה אין לו מ"ט אמר רב פפא אמר קרא ולמדתם ועשיתם כל שישנו בעשייה ישנו בלמידה כל שאינו בעשייה אינו בלמידה ע"כ. הרי שאם אין לו מעשים כאילו אין לו תורה כלל, וזה יורה השם שנקראת תורה ולא חכמה, כי צריך לצרף הדבר שיורה חכמתה אל החכמה והידיעה והוא המעשה.

התורה חייבת להעשות. תורה שנשארת רק כחכמה איננה תורה. התורה נקראת תורה משום שהיא חייבת להיות הוראה מה לעשות.

³² הסבר זה כתבתי על פי מקורות רבים שהרב משה שפירא זצ"ל היה מזכיר בשיעוריו. את הקישור לענייננו עשיתי מדעתי, אולם שמחתי לגלות שכיוונתי לדעתו כפי שהובאה בספר זה השער עמ' כו.

נעשה ונשמע

לדבר יש הלכה מעשית, כך מתבאר מדברי הגמרא במסכת עבודה זרה (ז' ע"א): "תנו רבנן: הנשאל לחכם וטימא - לא ישאל לחכם ויטהר, לחכם ואסר - לא ישאל לחכם ויתיר". היינו עלולים לחשוב שהסיבה לכך היא כבודו של הת"ח הראשון, אולם הר"ן מסביר:

דלאו משום כבודו של ראשון נגעו בה אלא משום דכיון דאסרה ראשון שויה חתיכה דאיסורא ושוב אין לה היתר דאפילו התיירה שני אינה מותרת והיינו דתניא בפי' אלו טריפות חכם שטימא אין חבירו רשאי לטהר. אסר אין חבירו רשאי להתייר. כלו' אינו רשאי דאפי' התיירו אינו מותר.

כל זמן שהויכוח הוא תיאורטי: זה אומר בכה וזה אומר בכה, אפשר לחלוק ולשאול ת"ח נוסף וכד', אך מהרגע שהדבר נשאל כשאלה של הלכה למעשה, בזה הרגע הוא נהפך לחלק מתורה המורה מה לעשות ואי אפשר להחזיר את הגלגל. כלומר: ההוראה למעשה היא זו שהופכת את הנידון לחלק מהתורה ובלתי ניתן לשינוי.

בדרך זו תתבאר המשנה במסכת אבות (פי"ג מ"ט):

רבי חנינא בן דוסא... הוא היה אומר כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת.

נתקשו כל המפרשים בהבנת המשנה: כיצד אפשר לעשות יותר ממה שיודעים? כיצד אפשר שהמעשים יהיו מרובים מהחכמה?
מסביר רבנו יונה:

אלא שזו המשנה דברה לפי עצה טובה נאה ומקובלת שיש לו למי שאינו יודע שלא יאבד נפשו ושיקבל על עצמו לעשות כל הדברים אשר יגידו לו החכמים ולא יסיר מהן ימין ושמאל כאשר ידעם ועל פי התורה אשר יורו אותו ועל המשפט אשר יאמרו לו יעשה ומיד שקבלה זו יקבל על עצמו בלבב שלם ובנפש חפצה מעלה שכר כאילו קבל עליו כל המצות. ועל דרך זו אמרו כל שמעשיו מרובין מחכמתו כי אף מי שאינו יודע ואינו עושה נקראין מעשה על שם כי יש לו שכר עליהם כאילו עשאו מפי הקבלה וכן מפורש באבות דר' נתן דתנן התם. כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת שנאמר נעשה ונשמע. שהקדימו ישראל העשיה לשמיעה והיה להם לומר נשמע ונעשה כי קודם שיוכל לעשות את המעשה צריכין לשמוע מה יעשו אלא שקבלו עליהם תחלה לעשות כל אשר יצוה עליהם וישמעו ומיד קבלו שכר כאלו עשאו.

המשנה מתכוונת לקבלה מראש, לפני הלימוד, לעשות את כל אשר יעלה מהלימוד. אדם שלומד שלא על מנת לעשות חכמתו לא תתקיים שכן התורה, כפי שראינו, חייבת להיות הוראה למעשה.

כך נסביר גם ביחס לקב"ה. כפי שראינו, אין מציאות של תורה ללא הוראה למעשה. לכן גם אצל הקב"ה לא יכולה להיות מציאות של תורה ללא קיום למעשה, ולכן מצאנו דוגמאות ודיונים כיצד התורה מתקיימת למעשה גם בהיותה אצל הקב"ה. כלומר הקב"ה מקיים את התורה לא מצידו אלא מצד התורה, לא משום שהוא כביכול צריך או רוצה לקיים את התורה אלא משום שאין מציאות של תורה בלי קיום למעשה, ולכן גם התורה אצלו חייבת להיות כזו שהיא הוראה למעשה.

שלם ישלם המבעיר את הבערה

נסיים עם מדרש נוסף (פסיקתא רבתי לג) ה'מחייב' את הקב"ה לנהוג על פי התורה:

אמרו לו ישראל רבון העולמים עד אימתי כך, לא הכתבת בתורתך שלם ישלם המבעיר את הבערה, ואתה הוא שהבערת שנאמר ממרום שלח אש בעצמותי ואתה צריך לבנותו ולנחם אותנו, לא על ידי מלאך אלא אתה בכבודך. אומר להם הקדוש ברוך הוא חייכם כך אני עושה, שנאמר בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס ואני הוא שמנחם אתכם...